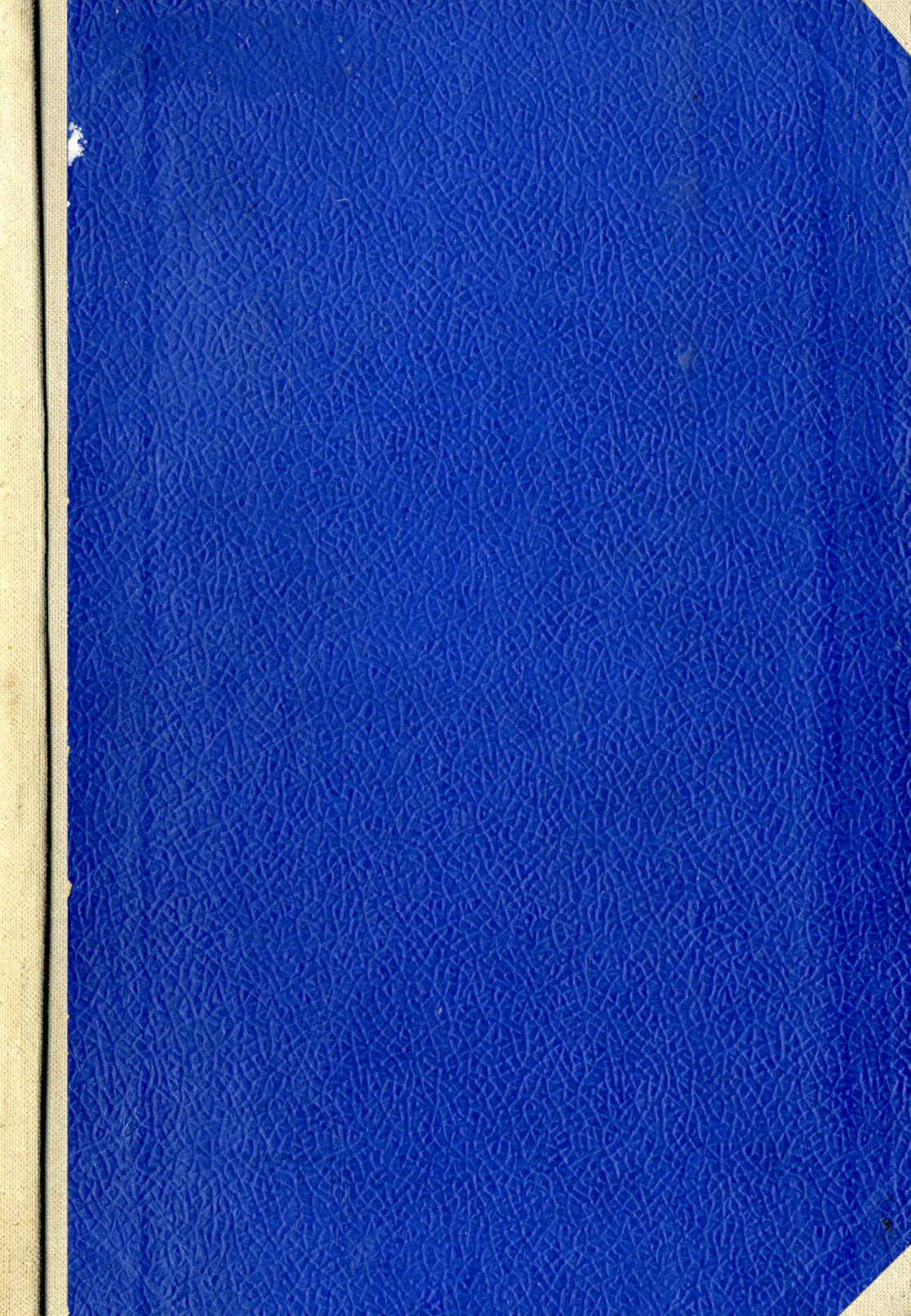
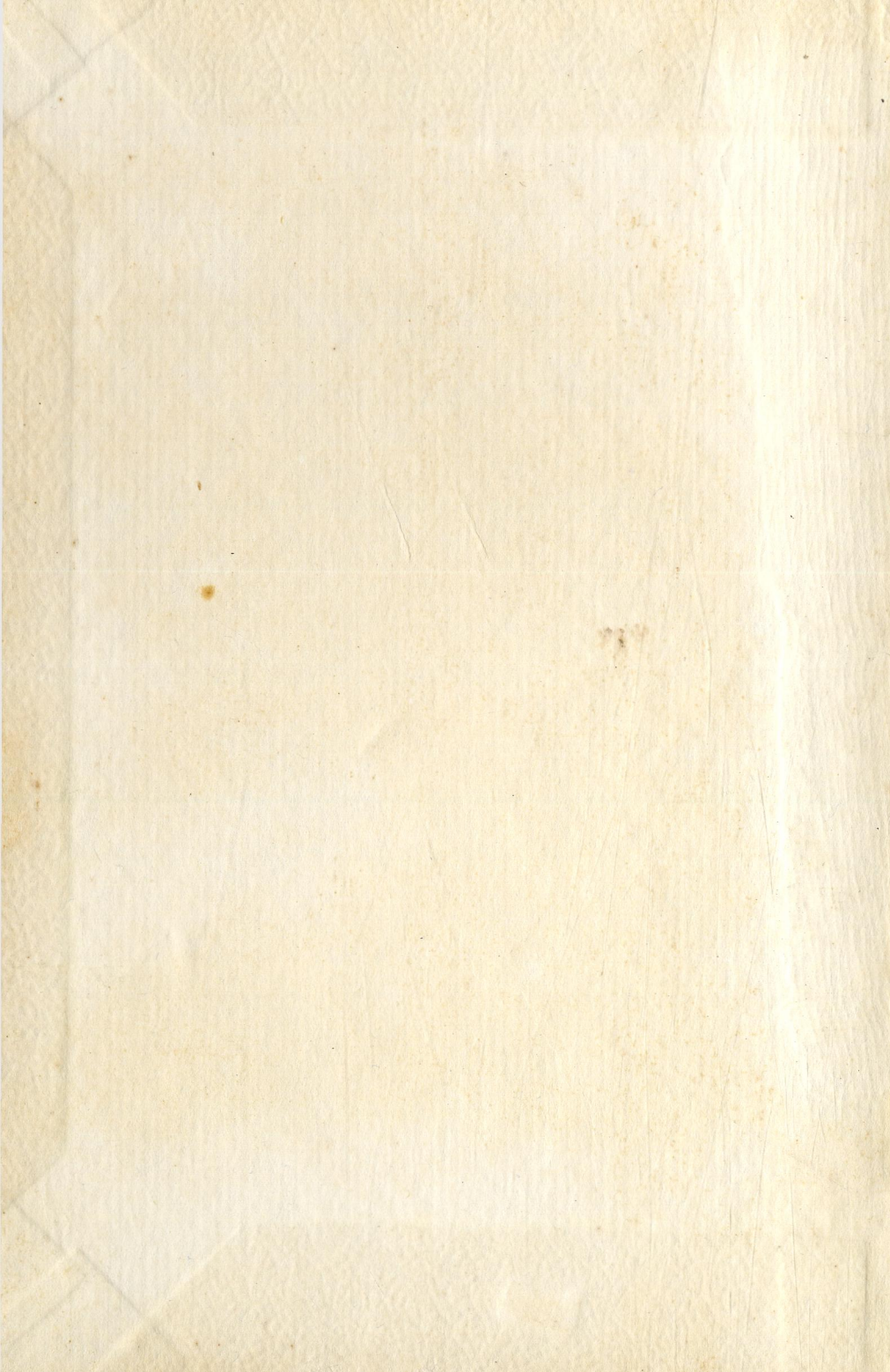
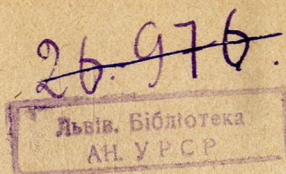

96 10
В. ЛЕВІНСЬКИЙ.

Національне питання
в Австрії
і соціяльдемократія.

7

23.1 (Б 436).

270 — крб.

III
56.285

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 56285

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 3235

„Кожна вітчизна є тільки дійною коровою для капіталістів, а мачухою для усіх пролетарів, за яку нема чого розбивати собі голови“—так сформулював на останньому міжнародному соціалістичному конгресі в Штутгарті відомий французький антимілітарист Герве свій погляд на одно з важких питань національної проблеми, яка для його являється неіснуючою.

Герве одержав належиту відповідь з уст свого земляка Жореса, Бебеля та інших найповажніших лідерів соціалістичного інтернаціоналу.

„Тільки національним шляхом може пролетаріят працювати для свого визволення. Бо нарід—це скарб людського генія і поступу; пролетаріят багацько стратив би від того, коли б прийшлося йому розбивати сю дорогоцінну посудину людської культури...

Спізналися, товаришу Герве! Дивитесь так на вітчизну, як перед сто роками дивились робітники на машини, які руйнували. Пролетаріят не буде руйнувати вітчизну, але зсоціалізує її“—говорив Жорес.

„А велике взагалі питання, до кого належить вітчизна. Культурне життя може розвиватися тільки на рідній мові і на національному ґрунті. Гляньте на Австрію! Гляньте на боротьбу поляків за свою національну незалежність! І в Росії приходить на дневний порядок національне питання (*Роза Люксембурґ перечеить*). Кожний нарід, котрий терпить під ярмом наїздника, зривається в усій масі „до боротьби за волю, а всі інші цілі полишає на боці“—говорить Бебель.

Сам факт, що на міжнародному соціалістичному конгресі самі делегати порушують національне питання мимо того, що воно не стояло на його денному порядку, найкраще говорить про чималу вагу і значіння для пролетаріату національного питання, котре нині стоїть в таких державах як Австрія на першому плані суспільно-політичного життя її.

Бажаючи в цій інформаційній статті освітлити найважливіші сторінки національного питання в Австрії та становище до його соціалдемократії Австрії, вважаємо потрібним звернути увагу на особливе значіння цього питання для Росії, спеціально ж для російської України.

Читач необхідно помітить велику аналогію між тим, що зараз переживає Росія і тим, що Австрія пережила, між становищем українського народу та процесом національного його розвою в Росії і таким становищем та процесом українського народу в Австрії.

І варто на цьому місці згадати про справді патологічний об'яв, що службу русифікаторів українського народу, побіч природних його ворогів, належито сповняють організації Р. С.-Д. Р. П. на Україні,—явище ненормального положення українського народу в Росії.

I.

Політична історія Австрії конституційної доби по нинішні часи—се одна велика боротьба народів, заселяючих її, за силу і владу в державі та краях. Успіхи чи невдачі цієї боротьби класифікував австрійський уряд правно-політичними постановами в користь чи на шкоду заінтересованих в цій боротьбі народів. Таким чином боротьба ця характеризує з одного боку відношення уряду до поодиноких народів, а з другого—взаємовідношення між самими народами. Одні і другі складаються відповідно змісту національного питання в

Австрії. Опреділення цього змісту вимагає історичного освітлення національно-соціального розвитку в Австрії.

Династичні стремління габсбурських монархів мали завжди на цілі скріплювання і заховання німецького характеру австрійської держави. По р. 1772, себ-то часи, коли Австрія заокруглила свої провінції більш-менш в тому виді, в якому нині представляється—державною мовою була німецька. Цісар Йосиф II назвав німецьку мову „універсальною мовою“ своєї монархії та бажав зробити з неї народну мову усіх народів Австрії. Всі уряди низші і висші по славянських краях, Чехії, Галичині, Буковині, Країні, займали коренні німці, що стали поволі, але систематично їх германізувати.

Стремління австрійських монархів мали доти успіх, доки була вона абсолютистично-феодальною державою. З хвилиною, коли Австрія почала ставати новочасною державою, коли в її краях почав поволі розвиватися капіталізм, який — природним способом — будив в закріпощених людських масах недовіря до пануючих клас і пануючих порядків, коли з Западу почав продиратись дух революції, що з одного боку спонукував німецьке ліберальне міщанство до боротьби за повалення абсолютичного режиму, а з другого покликував до життя придушені славянські народи, з цією хвилиною трапляється поволі Австрія характер німецької держави і германізація не німецьких країв починає слабнути, до чого уперве причинились культурно-аграрні реформи Йосифа II.

Кінець XVIII ст. застає в Австрії народи, яких соціальна структура була дуже неоднакова і різноманітна. А соціальна структура кожного народу була тільки результатом усієї його історії. Соціально здіференційованими були історичні народи, німці, італійці і поляки, а на Угорщині мад'яри і хорвати. Всі вони мали свою висшу верству (головно шляхту), спосібну до участі в правлінні держави. Соціальна структура інших (неісторичних) народів: чехів, україн-

ців, словінців і сербів в Австрії та не мад'ярських народів на Угорщині була невиразна. Нарід представляла тільки одна мужицька верства, котра стогнала в ярмі кріпацтва.

Такий стан тривав з незначними винятками до 1848 р., коли в Австрії заведено конституцію.

Виняток становили чехи.

Часи від 1772—1848 р.—се часи не тільки літературного відродження чехів, але й їх економічно-соціального піднесення. За цей час витворилось чеське дрібне міщанство, яке було здатне репрезентувати інтереси чеського народу в початках конституційної ери Австрії.

Інші славянські народи, як українці, словаки, словінці, виявили в цьому періоді тільки перші проблиски літературного відродження.

Загальна революція обхопила Австрію в 1848 р.

За повалення абсолютистичного режиму виступили в першій мірі німці, а за ними мад'яри і поляки, народи з високими революційними традиціями і аспіраціями. І це зовсім зрозуміло. Австрійський абсолютизм стиснував інтереси висших клас всіх тих народів. Та не можна заперечити, що в революційних змаганнях німців присвічувала їм ідея з'єднання німців в одну національну державу, а в таких же змаганнях поляків і мад'ярів присвічувала ідея національної незалежності.

Чехи станули проти революції. Тодішні провідники чеського народу Паляцький і Рігер потягнули свій нарід в ряди контр-революції. В цих рядах опинились і інші славянські народи, які були контр-революційною силою в руках австрійського уряду. Таку роль відіграли хорвати супроти мад'яр, а українці („Тирольці Сходу“) супроти поляків.

Правда, на відношення чехів до революції вплинула в значній мірі пангерманська політика німецьких конституціоналістів, а на таке ж відношення українців до революційних

змагань поляків впливала „народова“ політика польської шляхти та польських революціонерів, метою яких було відбудовання історичної Польщі, хочби навіть демократичної.

Крок неісторичних народів фатально відбився на їхній долі. В початках конституційної доби, коли то укладались правно-політичні відносини між поодинокими народами і державою, наслідки яких (правно-політичних відносин) требають з більшими чи меншими змінами і по нині, позбавив австрійський уряд неісторичні народи тих прав, які признав історичним народом, що брали участь в революції. Наслідки ці відбилися і на чехах. Коли ж вони не були так великі, як у інших народів, то завдячувати це треба тій обставині, що чехи як нація з сильним почуттям і свідомістю своїх політично-національних інтересів, вміли їх паралізувати.

Найфатальніше відбилися ці наслідки на українцях, про котрих економічно-соціальну структуру та політичну достиглість нема що й говорити. Хоч „весна народів“ принесла їм перший світ літературного відродження, то весь нарід (хлоп і піп) животнів в цілковитій апатії і не був приготований до цього дару, до цієї ласки з Відня, яка спала і для нього в 1848 р.

Мартові дні 1848 р. принесли народам Австрії конституцію. Габсбурги приневолені були примінити долю своєї монархії до нового розвою австрійських народів. § 4 конституційного акту з 25 цвітня 1848 р. оголошував: „Всім народним племенам (Volksstämmen) запоручається ненарушимість їх народности та мови“. А перший австрійський парламент, що засідав в маю 1848 р. в Кромєрижі заявив: „Всі народні племена в державі є рівноуправнені. Кожне племє має ненарушене право до охорони і плекання своєї народности і мови. Рівноуправнення всіх мов в краю, школі, уряді та публичному життю допорукується державою“.

З оголошенням конституційного акту австрійські народи уперве виставляють свої національні домагання в формі політичних програм.

Кромерижська конституційна комісія, котру вибрав перший австрійський парламент, мала зайнятись докладним випрацюванням конституції.

До 1848 р. Австрія була поділена на 10 адміністративних округів (губерній), котрі не відповідали границям коронних країв. Кромерижська конституційна комісія, вважаючи такий поділ за невідповідний, виступила з планом поділу Австрії на автономні провінції.

Але тут зараз міняються поодинокі народи своїми ролями. Заступники неісторичних народів стають революційними, а історичних—реакційними. Неісторичні народи хочуть знищити всі рештки абсолютистичної Австрії. Вони виступили з проектом поділу Австрії, що дуже підходив до нинішньої програми соціалдемократії Австрії. Чех Паляцький проектує поділ Австрії на цілий ряд можливо найбільше національно одноцільних територій. Паляцький домагається, щоби Австрію поділено на такі провінції: 1) німецьку, 2) чеську, 3) польську, в склад котрої мали входити і українці, 4) ілірійську, 5) італійську, 6) полуднево-славянську, 7) мад'ярську і 8) румунську. В межах сих національних територій мала кожна нація автономно порядкувати своїми справами. Ще далі йшов внесок словінця Кавчіча. Він теж домагався поділу Австрії на національні території з тою зміною, що проектував поділ Галичини на мазурську (польську) і українську частину. Однак німці, які в абсолютистичній Австрії були пануючою нацією і такою бажали бути і в конституційній, спротивилися внескам Паляцького, Кавчіча і Рігера, котрий домагався потвердження існуючого поділу Австрії на 10 адміністраційних губерній; німці обстоювали удержання існуючого поділу Австрії на коронні краї. Ко-

місія була приневолена вибрати середину. Вона згодилась на задержання коронних країв, що роздирали поодинокі народи, але більші коронні краї мали бути поділені на певну скількість округів, можливо національно одноцілних, яким признано певну провінціальну автономію. Цими округами мали завідувати окружні ради (сейми), в компетенцію яких, побіч адміністрації, входили ще й культурні справи, от як народне шкільництво тощо. Ради мали право ухвал про ви-
кладову мову і предмети, узгаднюючи рівноправність мов данного округа.

В той спосіб спільний проект кромержської конституційної комісії в великій мірі заспокоював національні домагання поодиноких народів в справах шкільництва.

Та коли дня 4 марта 1849 р. зібралися послы в Кромержжі, щоб ухвалити цей проект, знайшли салю обряд обсажену військом.

Реакція, яка по здушенню революції у Відні, в Чехії, Галичині, Угорщині прийшла до влади, положила кінець національним планам перших народних заступників.

Реакційний уряд (Баха і Шмерлінга) при дрібних конституційних концесіях в останне бажав привернути австрійській монархії становище німецької національної держави з абсолютистичної доби. Та заходи його були даремні. Вони пхнули Австрію до війни з Італією і Прусією, яка скінчилась для неї катастрофами під Сольферіно (1859) і Кенігретом (1866). Золоті сны габсбурських монархів про могутчу Австрію, як німецьку національну державу, розвіялись. Доки австрійський цісар засідав і провадив в „німецьким зв'язку“ німецьких князів в Германії, доти міг він мріяти про історичну роль габсбурської монархії і в Германії. З хвилиною уступлення його зі зв'язку (1866) австрійські монархи були приневолені звязати долю своєї монархії з долею і розвоєм австрійських народів. Треба було вибрати між двома сис-

темами: дуалізмом, що розділяв цісарство лише меж двома націями (корона св. Стефана для мад'ярів, решта для німців) і федералізмом, що ділив би його на більше число національних держав. Міністерство Беста (Beust) рішилось на перше і дало Австрії дуалістичну конституцію в р. 1867.

Пригляньмося до неї ближче.

Стаття XIX основних державних законів з 25 грудня 1867 р. каже: „Усі народні племена (Volksstamme) є рівні у праві і кожне має непорушне право берегти свою народність і свою мову. Рівноправність (Gleichberechtigung) усіх уживаних мов признана державою у школі, урядах і в публичнім життю. В краях, де живе більше племен, публичні научні інституції мають бути так зорганізовані, щоб кожде з поміж племен одержувало конечну можливість і потрібні засоби до освіти у своїй мові, без примусу одначе учитись другої мови краюї.“

Ця стаття є предметом спорів в різних напрямках.

Повстає головне питання: має вона практичне значіння і чи можуть на неї покликуватись поодинокі народи?

В усій стилізації основних законів конституції з 1867 як і раніше з 1848 р. уживається постійно слово „народне племя“ (Volksstamm) в значінню етнологічнім, а не правно-державнім.

Справедливо замічає Synopticus (Реннер), покликаючись на відомого соціолога Гумпльовича, що племя (ein Volksstamm) не є ані асоціацією, ані корпорацією, ані взагалі моральною особою в юридичному змислі, котра єдино може бути носителем прав та їх виконувати. Не знаємо зовсім, що розумів законодавець під словом племя (Volksstamm), не маємо теж автентичного пояснення, кільки є племен в Австрії, ані в який спосіб може бути племя носителем права і його виконувати. Одиноким можливе розуміння слів „рівноправність племен“ є негативне, бо приналежність горожа-

нина до котрого небудь народного племени не потягає за собою зменшення політичних його прав. Аджеж конституція з 1867 р. забезпечує рівність горожанина супроти закона. Відносить се слово „рівноуправність“ до народного племени, як колективу, це не можливо, бо народне племя не признає за юридичну особу; відносить його до поодиноких індивідуй, се зайве, бо рівність перед законом забезпечено і без того основними державними законами ¹⁾.

Перше речення говорить про рівноуправність народних племен. Признання її на папері допускає, що спосіб практичного переведення рівноуправности народних племен може бути ріжний. Те саме треба сказати про непорушне право кожного племени до береження і плекання своєї народности і мови. Стаття зовсім не нормує відносин одного народу до другого, заселюючих ту саму територію. Вправді говорить вона про рівноуправність всіх краєвих мов в школі, уряді та публичнім життю, одначе на неї не можуть покликуватися народи, бо права мови кожного народу опреділюють міністеріяльні язикові розпорядження з ріжних часів. А коли нині глянемо, як виглядає ця рівноуправність в практиці, зрозуміємо повну безвартність XIX статті основних державних законів австрійських.

З цілим натиском підчеркує це Бавер, ілюструючи абсурдність її на українцях. „Коли польська більшість галицького сейму—говорить він—не хоче дати українцям нової гімназії, то на се не можуть українці жалуватися перед державним трибуналом, покликуючися на основні закони. Хто має право до жалоби, що українська нація не є уконституована, як корпорація?

Як міг би державний трибунал рішати жалобу проти рішення законодавчої корпорації (гал. сейму), котрій мусить

¹⁾ Synopticus: Staat und Nation, Wien 1899 et. 4.

належати право, приймати або відкидати внески? А вкінці, як має рішити державний трибунал, кільки гімназій потребують українці для плекання своєї народности і мови?“¹⁾).

Як бачимо, конституція з 1867 р. не признає народу, як такого, як юридичної корпорації. Вона визнає принцип, який Реннер називає централістично-атомістичним,²⁾ котрий знає з одного боку державу і неподільну державну владу, а з другого—поодинокі індивідуа, горожан держави.

Національне питання в кодифікації дуалістичної конституції—це виключно питання мови, як державного фактору, котрий потрібний для інтересів держави, для її адміністративної обслуги, а не національно-культурного, котрий має обслуговувати інтереси народів.

Оцей централістично - атомістичний принцип,— це нова державна ідея австрійського уряду.

Та на перекір їй, на перекір ігноруванню народів австрійськими державними законами, народи ті існують в державі, живуть з своїми традиціями і аспіраціями. Централістично-атомістична державна ідея австрійського уряду приневолює кожний нарід зорганізуватися в політичні партії для боротьби за задоволення своїх національних потреб, отже за силу і владу в державі.

От-те насувається питання, яка була політична сила поодиноких народів в Австрії в 1867 р., бо тільки народи політично освідомлені, вироблені і сильні могли пристати до

¹⁾ Otto Bauer: „Die Nationalitätenfrage und die Socialdemokratie“ Wien, 1907, ст. 280. Праця ся вийшла як II том видавництва, видаваного др. Максом Адлером і др. Рудольфом Гільфердінгом п. з. „Marx—Studien“.

²⁾ Rudolf Springer (Реннер): „Der Kampf der oesterreichischen Nationen um den Staat“, Leipzig u. Wien 1902, ст. 10.

того пишного обіду, на який запросив австрійський уряд народи Австрії?

Дуалістична конституція 1867 р. застає поодинокі народи Австрії, під зглядом соціально-економічного розвою, такими, якими були вони і в 1848 р. Лише де-які поодинокі народи завдяки більше чи менше сприятливим умовам посунулись за час 1848—1867 на шляху соціально-економічного розвою. Найбільше розвинулись чехи. Соціально-економічна диференціація сягнула у них глибоко, політичне їх освідмлення було вироблене й сильне. Не можна цього сказати про інші неісторичні народи. Як в 1848 р. так і в 1867 р. українці стояли на останньому місці.

Зате що до поляків треба нам піднести один момент, який допоможе нам зрозуміти факт, що статут для Галичини з 26 лютого 1860 р., а за ним і конституція в 1867 р. дає полякам в Галичині правно-політичну підставу до панування над українцями. V

Рік 1863 розвіяв зовсім надії поляків про відбудовання Польщі. Часи після р. 1863 як в Галичині, так і в Австрії—се взагалі часи загальних рефлексій, а у поляків ще й зневіри в успішність революції, як средства до реставрації Польщі. Се часи так званої „органічної праці“, котрої піонерами на варшавському ґрунті являються позитивісти з Свентоховським на чолі, а на галицькому—станьчики. Останні були добрими політиками і з'уміли як найкраще використати сучасну політичну ситуацію в Австрії. Австрійський уряд міг єдино на них опертись. Адреса галицького сейму з р. 1866 до австрійського цісаря, в якій між иншим значилось: „без небезпеки відступлення від нашої національної мисли, вірячи в рішучість перемін, котрі об'явили цісарські слова, запевняємо, що при тобі, милостивий пане, стоїмо і стояти хочемо“—се формальне заключення договору між

австрійським урядом та польськими станьчиками о гегемонію в Галичині за ціну вислугування їх державі і короні.

Який був наслідок цього договору, це показали найкраще галицькі вибори до сейму в р. 1867, коли українці змогли вибрати до нього 26 послів, тоді як раніш було їх в ньому 49. А в цьому ж році галицький сейм не вислав до парламенту віденського ^{німецького} ~~ані одного~~ українця (послів в парламент висилали до р. 1871 сейми) ¹⁾.

І се було як раз тоді, коли Австрія була приневолена покоритися перед мад'ярами, відмовитись раз на завше від своєї державної німецької ідеї та згодитись на дуалістичну конституцію.

✓ Маючи все те на увазі ми можемо зрозуміти провідну думку XIX статті державних основних законів з р. 1867. Австрійський уряд кидає поодинокі народи в вир національної війни. Мало того. Він з гори накидає одним народам політичну перевагу над другими, скріплює гегемонію історичних народів, робить їх більш-менш суверенними в державі і краях, а зате засуджує неісторичні народи на політичне поневолення, кидає їх на поталу суверенним. Між першими опинились на першому пляні німці і мад'яри. Конституція з 1867 р. ділить цісарство на дві держави, цілком рівні в правах, під тим самим зверхником, хоч не під однаковими титулами, цісаря Австрії, апостольського короля Угорщини. Монархія прийняла офіційальну назву Австро-Угорщини.

Обі держави були сполучені персональною унією. У всіх внутрішніх справах дістають мад'яри повну самостійність, спільні ж справи: заграничні реляції, війна і маринарка, фінанси на спільні видатки віддано міністрам цісарства, відвічальним перед парламентом обох держав, а спільні справи

¹⁾ В. Будзиновський: Австрія чи Польща ст. 59.

часові, торгівля, мито, монета, військовий систем, промислове правodawство і участь в квоті обох держав на спільні видатки—ухвалювано на делегаціях обох парламентів.

Таким чином австрійський уряд робить абсолютними панам німців в Передлітавії (Австрії), мад'ярів в Залітавії (Угорщині). На пів-суверенними народами робить австрійський уряд: поляків в Галичині, хорватів на Угорщині. Полякам в Галичині надає в рр. 1867—1871 повну автономію ¹⁾, хорватам надає важні угодіві концесії з р. 1868.

Між поневоленими народами опинились: чехи, італійці, словінці, румуни, серби і українці. В Передлітавії крім поляків були віддані на поневолення німцям всі інші народи, в Залітавії крім хорватів—всі немад'ярські народи; в Галичині віддано на поталу полякам українців, в Хорватії—хорватам сербів.

Так виглядає в р. 1867 політичне угруповання поодиноких народів, котре було тільки відзеркаленням їхньої економічно-соціальної структури. З цього часу національне пи-

¹⁾ Вичислимо найважніші здобутки поляків з цього часу: законом з дня 10 червня 1867 проголосив австрійський уряд польський текст краєвих законів і розпоряджень автентичним (раніше таким був німецький). Законом з дня 22 червня 1867 проголошено принцип, що викладовою мовою публичних гімназій має бути польська. Розпорядженням галицької краєвої шкільної ради з 5 листопада 1868 р. проголошено урядовою мовою ради польську, а розпорядженням міністерським з 5 червня 1869 заведено для всіх краєвих урядів в Галичині внутрішню польську урядову мову замість німецької. А в р. 1871 установлено між Галичиною і короною посередника в особі міністра для Галичини, без котрого відомости і волі не може австрійський уряд ніколи полагодити ніякої справи. Силою повисших законів і розпоряджень скріплено гегемонію поляків над Українцями раз на завше. З Галичини зроблено польський Піємонт. Українська Галичина (східна) віддана на безвпинну і систематичну колонізацію.

2
тання не сходять вже з порядку денного політичних справ в Австрії, воно виповнює весь зміст її політичного життя. Національна війна охоплює всі народи. Вона провадиться в парламенті, в сеймах і в інших репрезентаційних інституціях, в урядах, школі та на арені всього публичного життя.

Вона прибирає самі гострі форми з р. 1872, коли знесено вибір послів до центрального парламенту через сейми, а заведено безпосередній на основі куріальної системи (I курія—велика посілість, II курія—торговельні і промислові палати, III курія—міста, IV курія—села). В рр. 1867—1885 ведуть національну боротьбу великі власники ґрунтів, шляхта та велика буржуазія. А з р. 1885 через зниження виборчого ценза (в III і IV куріях на 10 корон) до цієї боротьби стає дрібна буржуазія і селяне.

Для пролетаріату, який що раз більше набував сили і значіння, брами парламенту були зачинені.

За міністерства Таффе національна боротьба приймає самий пристрасний характер. Проба Таффе успокоїти її через заведення загального виборчого права до парламенту, аби в той спосіб допустити до впливу на державні справи елемент без історичних традицій та індіферентний, по думці Таффе, до справ національних, скінчилася невдачею.

За міністерства Баденього і його наслідників, аж до міністерства Гавча, Австрія перебуває національний кризіс. Національна війна зробила її нездатною до правильного функціонування та життя. Під напором має ратувати Бадені Австрію V (загальною) курією. В парламент входять заступники пролетаріату, хоч що правда в незначній кількості. Перед пролетаріатом Австрії стає відразу історичне завдання—розв'язання національного питання в Австрії.

В днях 24—29 вересня 1899 р. сходяться делегати пролетаріату всіх народів Австрії в Брюнні, та в „Робітничім Домі“ проклямують клич національної автономії, як одинокі

кий спосіб розв'язання національного питання в Австрії, як національну програму австрійського інтернаціоналу.

З заведенням загального виборчого права в Австрії в р. 1906 розгортається нова картина в історії народів Австрії. В парламент впроваджує пролетаріат 87 соціалдемократичних послів. З цєю перемогою пролетаріату клич національної автономії близький до зреалізованню.

Для доповнення цього огляду національно-соціального розвою в Австрії за останні 6 десятиліть подамо цифри про сей-же розвій поодиноких народів. Цифри національного розвою поодиноких народів, зіставлені з різних часів, вкажуть нам дуже виразно, як в парі зі здобуванням сили і влади в державі і краю історичними народами, зі скріпленням їх стану володіння в коронних краях з одного боку, а з політичним поневоленням неісторичних народів з другого, йшла денаціоналізація останніх, котрій—природним способом—підпадали більш освічені верстви, а менш робітничькі та мужицькі темні маси. Цифри беремо з пражського видавництва „Ceska Politika“, редактованого др. Тоболькою при співучасті найкращих наукових сил чехів, як проф. Масарика, др. Дртіни, д. Нідерле, др. Вінтера і інших.

Таблиця I представляє національну статистику Передлітавії в загальному зіставленню, а таблиця II в процентів.

Т. I.

Рік	1851	1857	1880	1890	1900
Чехи	3.987.687	4.385.010	5.180.908	5.472.871	5.955.397
Поляки	2.006.352	2.117.148	3.238.534	3.719.232	4.252.483
Українці	2.426.821	2.273.719	2.792.667	3.105.221	3.381.570
Словінці	1.070.517	1.081.862	1.140.304	1.176.672	1.192.780
Сербо-Хорвати	535.942	525.431	563.615	644.926	711.380
Славяни	10.027.319	10.383.170	12.916.028	14.118.922	15.494.285
Німці	6.333.183	6.242.527	8.008.864	8.461.580	9.171.614
Італійці	529.246	547.239	668.653	675.305	727.102
Румуни	187.513	178.579	190.799	209.110	230.963
Мад'яри	5.866	7.400	9.887	8.139	9.516
Прочі	452.103 ¹⁾	628.963 ²⁾	—	—	—
Загалом	17.534.950	17.977.878	21.794.231	23.473.056	25.632.805

¹⁾ З того: 446.186 євреїв (Juden), 4.973 вірмен, 944 альбанців.

²⁾ З того: 620.896 євреїв, 5.412 вірмен, 1.655 греків і 1000 альбанців.

Т. II.

На 100 горожан Передлітавії було:

Рік	1851	1857	1880	1890	1900
Чехів	22.74	24.39	23.77	23.32	23.23
Поляків	11.45	11.77	14.86	15.84	16.59
Українців	13.84	12.64	12.80	13.23	13.19
Словінців	6.10	6.01	5.23	5.01	4.65
Сербо-Хорватів . .	3.05	2.92	2.59	2.75	2.7
Славян	57.18	57.72	59.25	60.15	60.40
Німців	36.12	34.71	36.75	36.05	35.78
Італійців	3.02	3.04	3.07	2.88	2.84
Румунів	1.07	0.99	0.88	0.89	0.90
Мад'ярів	0.03	0.04	0.05	0.03	0.04
Прочих	2.58	3.49	—	—	—

Обі таблиці виказують найкористніший національний розвій, з поміж усіх австрійських народів,—поляків, а найнекористніший—українців. Очевидно, зріст поляків відбувся коштом денаціоналізації українців і євреїв. Що до останніх, треба зауважити, що в 50 рр., коли конскрипцію (перепись) національну роблено відповідно до того, хто яку мову признавав за свою матерню мову, євреї офіційно були уважані за окрему народність, хоч велика частина їх признавала-ся тоді до німців. Непризнавання євреїв, як окремої народности в р. 1880 пояснює нам раптовий зріст поляків, котрий з 11.77% в р. 1857 осягнув 14.86% в р. 1880. Язикова і культурна асиміляція євреїв в користь поляків поступає від р. 1880 поступенно і постійно, що раз сильніше. З 811,183 галицьких євреїв призналося до поляків в р. 1900—621,036, то є 76,5%.

Зіставлення національної статистики поляків і українців в поодиноких краях, покаже нам ще виразніше процес національного зросту перших, а денаціоналізації останніх.

Т. III.

Поляків було:

Край.	1851	1857	1880	1890	1900
В Галичині. .	1.864.101	1.981.076	3.058.400	3.509.183	3.982.033
„ Шлезку . .	138.243	131.602	154.887	178.114	220.427
„ Буковині. .	4.008	4.470	18.251	23.604	26.857

Т. IV.

На 100 горожан було поляків:

Край.	1851	1857	1880	1890	1900
В Галичині. . .	40.92	42.76	51.50	53.34	54.66
„ Шлезку . . .	31.52	28.46	28.13	30.21	33.22
„ Буковині . .	1.05	1.00	3.21	3.67	3.71

Зріст польського населення на Буковині з 1.05% в р. 1851 на 3.71% в 1900 р. треба пояснювати собі насиланням польськими властями в Галичині урядників — поляків на Буковину.

Національна статистика українців така:

Т. V.

Край.	1851	1857.	1880.	1890.	1900.
в Галичині	2.281.839	2.085.431	2.549.707	2.835.674	3.080.448
„ Буковині	144.982	188.288	239.690	268.367	297.798

Т. VI.

На 100 горожан було українців:

Край.	1851.	1857.	1880.	1890.	1900.
в Галичині.	50.10	45.01	42.10	43.10	42.29
„ Буковині	38.04	41.48	42.16	41.77	41.16

Наслідки політично-національного утиску українців в Галичині виступають дуже яскраво. Вони виступають ще яскравіше, коли порівняємо національну статистику українців в Галичині і на Буковині, де цього утиску немає де національний розвій українців виявляє користний зріст, хоч і тут падають вони незначній германізації.

Для доповнення статистики населення українців подаємо виказ українського населення на Угорщині, котрий беремо з цітованого жерела (ст. 247). Не подаємо виказу інших народностей Угорщини, бо дослід національного питання на Угорщині виходить поза рами нашої статті.

Українців отже на Угорщині було:

Т. VII.

Рік . . .	1851.	1880.	1890.	1900..
Загалом . .	447.377	360.045	384.231	429.447
На 100 горо- жан в Залітавії.	3.4	2.3	2.2	2.2

Переходимо до зіставлення цифр про соціяльну структуру поодиноких народів в Австрії на підставі конскрипції з р. 1900. Вони вкажуть нам наглядно на фактичний стан політичної сили поодиноких народів, на розвій їх економічних сил та культури.

Понизша таблиця ¹⁾ подає поділ поодиноких народів після 3 великих професій.

Т. VIII.

Приналежні до:

На 1000 приналежних до поодиноких народів є zatrudнені:

	Рільництво і лісництва.	Промислу, торговлі і перевозу.	Служби пуб- личноі віль- них профе- сій.	В рільниц. і лісництв.	Промисли, торговлі і перевози.	Служби пуб- лич. і вільн. професій.
Німці . .	3.068.123	4.747.056	1.356.435	335	517	148
Чехи . .	2.560.103	2.719.673	656.820	431	458	111
Італійці .	362.569	260.909	99.858	501	361	138
Поляки .	2.775.401	1.099.594	354.367	657	260	84
Словінці .	896.080	201.504	90.722	754	169	77
Сербо-Хор- вати .	615.807	59.325	33.552	869	84	47
Румуни .	206.890	11.794	10.334	903	52	45
Українці .	3.152.725	142.404	83.112	933	42	25

¹⁾ Цифри виймаємо зі студії Отто Бавера, поміщеної в 1 нр. соціалдемократичного місячника „Der Kampf“ (Боротьба) п. з. „Die soziale Gliederung der oesterreichischen Nationen“, взяті автором з 66 тому „Oesterreichische Statistik“.

Найбільше нездиференційованим народом, народом політично і економічно найслабшим, народом без розвиненої культури—являються українці.

II.

Інтернаціональній соціалдемократії Австрії треба покласти в велику заслугу, що вона перша ухвалами брюнського конгресу не тільки промостила шлях до розв'язання національного питання в Австрії, але задокументувала перед лицем усього буржуазного і соціалістичного світа, що національне питання,—це не „жолудкове питання буржуазії“, але питання, в якому в першій мірі заінтересована робітничка класа і на яке мусить вона дати відповідь.

Дуже влучно характеризує Бавер ¹⁾ відношення робітничої класи неісторичних (поневолених) народів, або другорядних історичних народів, як пр. поляків, до національного питання як наївний націоналізм, а відношення робітничої класи історичних народів до цього ж питання як наївний космополітизм. Наївний націоналізм проявлявся у всіх народів Австрії, крім німців, у початкових стадіях класового свідомлення пролетаріату. Він виливався в ненависть до німецького народу, як народу державного і пануючого, до німецької мови, як мови держави, урядів та поневолення, до Австрії, яко німецької держави, а зате виявлявся в симпатії до національної боротьби власного народу.

Те саме треба сказати про відношення українського пролетаріату до поляків.

Усі прикмети наївного націоналізму носять на собі революційні змагання поляків ХІХ ст. та мад'ярів за національну незалежність, як тако-ж революційні пориви україн-

¹⁾ О. Bauer. „Die Nfr. u. S-tie“, ст. 302.

ського народу кінця XIX ст. в польських Піємонті за добу-
тя політичних прав і рівноправности в ньому.

Стимулом до такого відношення пролетаріату поневоле-
них народів до пануючих, був природний у нього револю-
ційний інстинкт.

І тому робітництво поневолених народів в перших ста-
діях свого розвою було національне в гарнім значінню
цього слова.

Наївний космополітизм проявлявся у німецьких робітни-
ків. Його жерело—не ненависть (робітник німецький не мав
кого ненавидіти крім власної буржуазії), а гуманність, дома-
гання зрівняння всього того, що носить на собі людське об-
личча. Нація являлась для німецького робітника „буржуаз-
ним пересудом“, національно-політичні пориви поневолених
народів в його очах були шовінізмом. Він почував себе го-
рожанином усього світа та борцем за визволення усього люд-
ства. Стимулом до такого відношення німецького робітництва
до національного питання був теж революційний настрій.
Мартова революція 1848 р., коли німецькі робітники проли-
вали свою кровь на вулицях Відня і клали свої голови за
повалення абсолютизму в Австрії—носить на собі прикмети
наївного космополітизму.

Наївний націоналізм і наївний космополітизм були силами
емоції, були чимсь нерозваженим і непередуманим.

Та вміру розвою капіталізму в Австрії, в міру того, як
революційний інстинкт робітничої класи поволі переходив в
ясну свідомість класових інтересів, зміняється і становище
робітничої класи до національного питання. Національне
питання в очах класово-освідомленого робітництва—се не
питання жолудка буржуазії, нація—не буржуазний пересуд,
а питання культури кожного народу, права його на самоопре-
ділення, питання його хати—вітчини.

На місце нерозумної упередженности у пролетаріату поневолених народів і туманної гуманности у пролетаріату пануючих народів—виступає свідомість солідарности інтересів пролетаріату всіх націй.

Теоретичним виразом такого погляду пролетаріату австрійських народів на національне питання були резолюції брюнського конгресу.

Проби формування національного питання бачимо у самих основателів новочасного соціалізму, Маркса і Енгельса. Їх статті по національному питанню, особливо статті про відбудовання Польщі навіяні щирими симпатіями і прихильністю до історичних народів, як італійців, поляків, німців, мад'ярів, до їх боротьби за національне з'єдинення і незалежність. Зате неісторичні народи не тішились їх симпатіями. Енгельс в статті про національне питання в Австрії, друкованій в „Новій Рейнській Газеті“ зовсім отверто заявив, що народи, котрі не мають історії, народи недержавні—не мають будучности ¹⁾. Погляди Маркса—Енгельса треба оправдати, коли візьметься під увагу час, в якому вони висловлювали їх. А були се часи, коли неісторичні народи були елементом реакційним та контрреволюційною авангардою.

Але і сам Енгельс змінив свій погляд на національне питання. В одній зі своїх пізнійших статей каже він: „Аби заповнити міжнародний мир, мусять бути усунені перш усього усі можливі національні конфлікти, мусить кожний народ бути незалежним, мусить бути паном в своїй хаті. З розвоєм торгівлі, рільництва, промислу, а тим самим суспільного впливу буржуазії, зросло всюди почуття національної свідо-

¹⁾ О. Bauer: Nfr. u S-tie, ст. 272.

мости, а роздерті і поневолені народи почали змагатися до з'єдинення і незалежності ¹⁾).

Доперва в р. 1898 появляється в „Neue Zeit“ ряд статей Каутського про національне питання в Австрії, в котрих автор обґрунтовує федералізм народів в Австрії. В р. 1899 видає Synopticus свою студію „Staat und Nation“, в котрій автор перший розвиває свої гадки про розв'язання національного питання в Австрії на підставі принципу національно-екстериторіяльної автономії. Статті Каутського і брошура Synopticus - а викликали ряд статей по національному питанню на сторінках центрального органу австрійської соціал-демократії „Arbeiter-Zeitung“ в 1899, котрі підготували діскусію на брєнському конгресі.

Конгрес прийняв отсі резолюції:

„З уваги, що національні спори в Австрії спиняють всякий політичний поступ і всякий культурний розвиток народів, з уваги, що ті національні спори впливають в першій лінії в політичної відсталости нашого публичного ладу та, що вкінці впровадження національних спорів є одним зі способів, якими пануючі класи забезпечують собі пановання та спиняють кожний сильніший об'яв потреб люду—

з'їзд заявляє:

Остаточне погадження справ язових і національних в Австрії в змислі рівного права, розуму і рівноправности є передовсім культурним жадаєм і тому лежить в інтересі пролетаріату. Воно є можливе лише в справді демократичній суспільности, яка ґрунтується на загальнім, рівнім і безпосереднім виборчим праві, в якій усунено всі шляхецькі привілеї, так в державі, як і в краю, бо лише в такій суспіль-

¹⁾ Гляди статтю Миколи Ганкевича в львівськїм Głos-i (№ 198) „Socyalizm a Kwestya narodowosciowa“.

ности будуть мати вплив працюючі класи, які на ділі є чинником, удержуючим державу і суспільність.

Плекання і розвиток національних особливостей всіх народів Австрії можливі лише на основі рівного права і при усуненню всякого утиску і тому передовсім треба поборювати так бюрократично-державний централізм, як і феодалні привілеї країв.

При сих умовах, і то лише при таких, буде можливо завести в Австрії в місце національної ворожнечі—національний порядок, признаючи слідуючі головні засади:

1) Австрію треба перемінити на демократично-федеративну державу народностей.

2) В місце історичних країв коронних треба витворити національно відграничені самостійні тіла адміністраційні, яких законодавство і заряд відбувався б в народних палатах, вибраних на підставі загального, рівного і безпосередного виборчого права.

3) Всі області народної самоуправи того самого народа творять разом національно суцільний союз, який свої національні справи цілком самостійно полагоджує.

4) Права національних меншостей має боронити спеціальний парламент ухвалений закон.

5) Ми не признаємо жадних національних привілеїв і тому відкидаємо жадання одної державної мови; о скільки одна мова для порозуміння є потрібна, має ухвалити парламент.

З'їзд партійний, як орган міжнародної соціалдемократії в Австрії, висказує переконання, що на основі тих повисших засад є можливе порозуміння між народами.

Він заявляє також торжественно, що признає право кожній народности на національну екзистенцію і на національний розвиток.

Заявляє однак також, що народи можуть кожний крок свого культурного поступу добути лише в тісній солідарності, а не у взаємній нерозумній боротьбі, та що особливо робітнича класа всіх народів в інтересі кожного поодинокого народу, як також і в інтересі загалу, мусить держатися сильно міжнародної боевої спілки і міжнародного збратання і вести свою політичну професіональну боротьбу в суцільній цілості і єдності.“

Отсі резолюції — це ляборат спеціальної комісії, вибраної делегатами конгресу для змодифікування тексту резолюцій, ✓ предложеного референтом, згідно загальною езекутивною австрійської соціалдемократії, в котрій склад входили представники від соціалдемократії німецької, чеської, польської, італійської, полуднево-славянської, української та референт Зелігер.

На конгресі репрезентовані були дві течії: одну репрезентував загальний виконуючий комітет (езекутива) партії через свого референта Зелігера, другу — виконуючий комітет полуднево-славянської (словінської) соціалдемократії через Крістана, котрий її іменем зголосив окремі резолюції.

Зіставляючи тексти обох резолюцій, відразу побачимо, в чому різнились вони.

Текст, предложений загальною езекутивною, в теоретичній частині був такий самий, який приняла комісія, ріжнився тільки в практичній.

Вона виглядала так:

1. Австрія може існувати тільки, як демократична федеративна держава народностей (Nationalitäten Bundesstaat).

✓ 2) Вона ділиться на автономні, національні, самоуправні території (області) (autonome nationale Selbstverwaltungsgebiete), котрі відповідають, як найбільше можливо, язииковим границям.

3. Самоуправні території кожної нації творять одну національну одиницю (Einheit), котра вповні автономно регулює і полагоджує свої національні потреби (то значить, язикові і культурні).

4. Національні меншости в мішаних територіях охороняє окремий закон в їх національних справах.

5. Ми не признаємо ніяких національних привілеїв, відкидаємо домагання державної мови, вважаємо одначе, силою існуючого факту, німецьку мову посередництва, як довго иншої немає, за практичну konieczність, не дозволяючи, щоби з сього повстав привілей виключаючий инші мови.

Текст резолюції полуднево-славянської езекутиви подаємо в виривках, а саме ті місця, котрі виразно не розходяться з резолюцією загальної езекутиви.

„Маючи на увазі,

що загальне розуміння національного питання в Австрії є хибне, бо націю мішається з територією, а в той спосіб робиться з питання, чисто культурного, питання посідання (Besitzfrage), що живі нації ніколи не можуть бути ідентичні з мертвими картами країв—

конгрес заявляє:

.

Підпирання і розвій особливих національних прикмет кожного поодинокого народу є можливе тільки на підставі рівного права і волі; тому треба відкидати всякий бюрократично-державний централізм нарівні як кожний краєво-фєвдальний принцип і взагалі кожну ідентифікацію народу з територією.

На основі тих засад, одиноких, які запоручають національне порозуміння, виставляє конгрес, маючи на увазі принципи соціалізму, якого мета—це вільне суспільство, отсі конкретні, провідні засадничі думки:

✓ 1. Австрія мусить бути демократичною федеративною державою народностей.

2. Кожний живучий в Австрії нарід, без огляду на заселючі членами його території, є автономною групою, котра усі свої національні (язикові і культурні) справи зовсім самостійно регулює і полагоджує.

3. Територіальні області мають тільки чисто адміністративний характер, позбавлені всякого впливу на національні відносини.

✓ 4. Усі мови в державі є рівноуправнені; проте виключається всякі національні привілеї, отже і всяку державну мову; конечність взаїмного посередництва сама заставить вольні народи до виучення тих мов, котрі будуть їм, побіч матерньої мови, до практичного ужитку потрібні.

Предложені обі резолюції викликали на конгресі широку дискусію і ріжниці в поглядах. Делегати австрійського інтернаціоналу мали перед собою два тексти резолюцій, яких теоретичне і практичне сформулювання значно ріжнилось. Загальна екекутива станула в своїх резолюціях на становищі принципів національно-територіальної автономії, а словінська екекутива настановищі принципів національно-екстериторіальної (культурної, персональної, корпораційної) автономії. Провідні думки резолюцій, які заступав Крістан, були виложені ¹⁾ словінською екекутивою в окремій статті, поміщеній в пражській соціалістичній журналі „Akademie“, ранище, заки появилася брошура Synopticus-a. Резолюції загальної екекутиви були результатом довгих і вичерпуючих дебат в самій екекутиві, а відтак в спеціальній комісії, котру скликала екекутива перед конгресом для випрацьовання

¹⁾ Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich abgehalten zu Brünn im J. 1899, ст. 86 [промова Крістана].

національної програми і в котрій були заступлені усі народності австрійські через своїх відпоручників ¹⁾).

Гадки делегатів поділились.

Референт Зелігер, Віктор Адлер, Пернерсторфер, Дашинський і Ганкевич промовляли за прийняттям резолюцій загальної ексекутиви. Крістан і Еленбоген заступали резолюції полуднево-славянської ексекутиви. Немец і Крейчі промовляли за тим, аби ухвалити загальну принципіальну заяву, котра висказувалася-б за повною демократизацією Австрії і рівноуправненням в ній усіх народів. А вкінці Герін (італієць) і Прегайсер (німець) виступили проти обох резолюцій, вважаючи, що національне питання—се питання буржуазне.

Одною з найкращих промов була промова Віктора Адлера. „Ми пересвідчені,—говорив він—що висловлені в резолюції думки мусять бути нашою програмою, коли маємо дати відповідь на національне питання. Являється необхідним, створити такі умови, котрі як найбільше можливо зменшили б національні труднощі. Станеться се, по перше, через демократизацію державного організму не тільки в законодавстві, але і в адміністрації; по друге, через зменшення національних трень. Ми домогаємося, щоби делегати зложили заяву проти австрійського державного права, проти віденського централізма, щоби тим самим розірвати звязки, які нині ще лучать робітництво завше безпосередно з пануючими класами в Австрії. Хочемо, аби не з Австрії, але з народів її заселяючих щось було... Цей проект на поділ Австрії по націям, це розбиття провінцій, цей національний федералізм завдає удар в серце старій державній формі і вбиває віденський і пражський централізм ²⁾). Тільки національний феде-

¹⁾ Ibidem, ст. 81 [промова Адлера].

²⁾ Чеське державне право прийняли в свою програму молодочехи, соціалдемократи чеські заявилися категорично проти нього.

ралізм може зробити народи вільними, тільки він має будучність. Висказано ідею і вона мусить усіх позискати, бо вона має для себе внутрішню логіку і історичну конечність та не є нічим иншим, як тільки непоборимим виразом що раз більше набираючих дійсних фактів“ ¹⁾.

Пернерсторфер, Дашинський, Ганкевич проклямували, як свідомі члени свого народу, солідарність націй.

В промовах Дашинського і Ганкевича раз-у-раз відзивалася голосна струна про національний утиск національних меншостей і поневолених народів. Гарним свідоцтвом міжнародної солідарности в промові Дашинського були слова: „Ми маємо в Галичині 3½ мільйони українців, котрі через створення галицької провінції, зійшли до меншости, позбавленої будучности... 3½ міль. українців оплачує майже усю польську культуру в Східній Галичині“. Ганкевич підчеркував, що „кожний нарід мусить мати свою власну хату, що стара Австрія мусить розпастися на національні самоуправні території, де кожна нація матиме право рішати про свою власну долю“. До того акцентував він ірредентичні змагання українського народу.

Коли Адлер, Пернерсторфер і инші вказували на неможливість практичного переведення резолюцій словінської екзекутиви, Крістан підніс, що організацію народностей по принципу екстериторіяльної автономії можна перевести в той спосіб, як з'організована є церков, котра не узнає територій. Головний його аргумент проти творення національних територій був той, що сьогодні завдяки економічним умовам, завдяки флюктуації населення, еміграції, межі народностей підпадають змінам, а в такому разі являється потреба і їх змінити. „Коли змагаємо взагалі до знесення держави, а на

²⁾ Verhandlungen, ст. 81.

її місце хочемо завести вільне суспільство (*freie Gesellschaft*), то нашим завданням не може бути творення нових державних формацій, котрим є національні території“.

Спів йшов далі про охорону національних меншостей. Резолюція загальної ексекутиви не тільки не признавала національні меншости за юридичні особи, корпорації, але й недосить забезпечувала їх.

Немець домагався охорони права національних меншостей до культурного розвою спеціальним державним законом.

Признання резолюцією загальної ексекутиви німецьку мову за мову посередництва зустріло, особливо з боку чеських делегатів, протести.

Вибрана комісія занялась закидами, які робили делегати проти резолюцій підчас генеральної дискусії. Відповідно до них внесла вона—приймаючи теоретичну частину резолюцій загальної ексекутиви в цілости—зміни в практичній частині. Зміни ці відносились головню до трьох останніх пунктів її. Другий пункт в редакції ексекутиви вимагає усунення історичних коронних країв, про котре не згадувала зовсім резолюція загальної ексекутиви, а резолюція словінської ексекутиви виразно задержувала існуючий територіальний поділ в державі, хоч, що правда, полишила існуючим територіям чисто адміністративний характер. На місце коронних країв утворює резолюція комісії адміністративні, самоуправні тіла з національними палатами, в котрих компетенцію не входять національні справи. Ними займаються національно-одноцільні союзи (*Verband*) на засаді повної автономії. В національно одноцільний союз складаються усі самоуправні області того самого народу (пункт 3). Після автентичного пояснення обох пунктів референтом Зелігером ¹⁾ переведення їх

¹⁾ Verhandlungen ст. 104.

в життя виглядає на прикладі так: український нарід, заселючий українську (Східну) Галичину і українську Буковину, ¹⁾ котрих управою займаються дві окремі національні палати, творить національний союз, котрий вповні автономно полагоджує свої національні справи.

Як бачимо, оба ці пункти являються до певної міри компромісовими. Коли резолюція в редакції загальної екзекутиви виразно говорила про поділ Австрії, яко демократичної федеративної держави народностей на автономні національні самоуправні території (Selbstverwaltungsgebiete), то компромісова резолюція комісії говорить тільки про поділ коронних країв на національно - відмежені самоуправні тіла (Selbstverwaltungskörper). Ясність слова „Selbstverwaltungsgebiete“ затемнено ужиттям слова „Selbstverwaltungskörper“. Не можна одначе прийняти, щоби зміни, пороблені комісією в обох цих точках, зроблено в користь принципу екстериторіальної автономії. Аджеж проти резолюції комісії голосував в комісії тільки Крістан, а коли на пленум конгресу заявився за нею, то тільки для потрібної однозгідности ухвали її.

4-тий пункт говорить про охорону національних меншостей. Комісія прийняла тут поправку Немца. Слово „Schutz“ (охорона) заступлено словом „Recht“ (право). Через ужиття цього слова треба догадуватись, що комісія мала на думці уконститування національних меншостей, як юридичних осіб, корпорацій.

5-тий пункт, котрий говорить про мову посередництв, єсть теж компромісовий. Узнання мови посередництв передано до рішення парламентарію.

¹⁾ Про українські комітати Угорщини не можна говорити, бо національна програма австрійської с.-д.-ї розв'язує національне питання тільки в Австрії.

Брюнська програма не повна, не ясна і не докладна. Особливо пункти 4 і 5 вимагають основної ревізії. Пункт 5 зовсім не розв'язує питання мови.

В данім одначе моменті і на довший час мала вона з одного боку—чисто прінципіальне значіння, а з другого—агітаційне. І тому заявили за нею всі делегати конгресу через аклямацію повстанням з місць серед довгих ентузіастичних оплесків та окликів „Hoch“ і „Na zdar“.

III.

Практичне переведення в життя національної програми австрійського інтернаціональну обусловлене справжньою демократизацією держави, країв, суспільства.

Розмах соціалістичного руху в Австрії спричинив переверот в політичнім життю її. Добуття австрійським пролетаріатом загального виборчого права в 1906 р.—це перший крок його на шляху до здемократизовання Австрії. Перед соціалдемократією, яка послала в австрійський парламент 87 своїх депутатів відразу отворилось поле самої широкої, творчої роботи на всіх полях суспільно-політичного життя Австрії під кличем—через демократизацію до соціалізації. У перше національне питання переходить зі сфери теорії в сферу практики. Засади брюнської програми стилізовані загально, на скоро та в прінципіально-агітаційних цілях вимагають з погляду сучасного моменту і сучасного життя народів Австрії ревізії, основних доповнень та конкретної стилізації.

Підготовні кроки до цього зроблено.

Внутрішній розвій Австрії, цієї класичної країни національної боротьби, з національного боку стає предметом поважних наукових дослідів. Досліджування процесу національного розвою народів Австрії дає дослідникові широке поле до наукового обосновання національного питання.

Іронія історії хотіла, щоб ініціатива до цієї праці вийшла від соціалдемократів, та взагалі все, що на цьому полі зроблено, зроблено соціалдемократами.

Високо талановитий і неструджений працівник по національному питанню, др. Карл Реннер (Synopticus, Рудольф Шпрінгер), теперішній соціалдемократичний депутат до австрійського парламенту, автор відомої брошури „Держава і нація“ (Staat und Nation), виступає в 1902 р. з прецінною об'ємистою студією „Боротьба австрійських націй за державу“ (der Kampf der oesterreichischen Nationen um den Staat), де перший в научний спосіб обосновує національну програму австрійської соціалдемократії. Доповненням цієї праці являється його обширна політична студія „Основи і розвоєві цілі Австро-Угорщини“ (Grundlagen und Entwicklungsziele der Oesterreichischen — Ungarischen Monarchie), котра вийшла в 1906 р. В 1907 р. виступає молодий соціолог Отто Бавер з працею „Die Nationalitätenfrage und Sozialdemokratie“ (Wien, 8° ст. 576), котра по всесторонності, глибокості і смілости виложених в ній думок не має собі рівної.

Обидва автори являються прихильниками національно-екстериторіяльної автономії. Головну увагу присвячують вони національній автономії, визначають її зміст, який для авторів бременської програми в деталях був майже невідомий.

Принцип нац.-екстериторіяльної автономії знаходить теж свого прихильника в особі редактора „Arbeiter-Zeitung“, Фріца Австерліца. Думки свої про уконститування народів на підставі нинішніх виборчих округів висловлює Австерліц в статті „Національні парламенти“, котра викликала широке заінтересовання і полеміку в буржуазній і соціалістичній пресі.

З основними думками Реннера, Бавера і Австерліца познайомимо читача в отьому розділі нашої статті.

Реннер, определяючи націю, як „культурну спільноту (Kulturgemeinschaft) новочасних рівноправних людей“¹⁾, а національне питання, як „питання культури народу,“—ігнорує національну територію, не надаючи їй при розв'язуванні національного питання ніякої ваги.

По його думці принцип територіальної автономії не усуває національних конфліктів, а тільки їх створює і поглиблює, не вирівнює їх шляхом закону а сили і хоч уможлиблює вправді перемогу народу, але рівночасно і його страту.

Отсі думки вияснює Реннер докладніше.

Принцип нац. територіальної автономії вимагає територіального відмежування поодиноких народів, відповідаючого мовним границям. Поминаючи те, що мовні границі, дякуючи обміну населення, особливо інтенсивному на територіях промислових, змінюються, а зміни такі мусять потягати за собою зміни в границях національних територій, що викликавало-б тільки територіальну політику національностей в державі, принцип територіальної автономії віддає національні меншости майоризації національних більшостей. В Австрії ніяка національна територія не є одноцільна, всюди на них розкидані оазами національні меншости, котрі повстали з одного боку через колонізацію в давніших часах (ті звичайно підпадають денационалізації), а з другого—наслідком заріркової еміграції, котру викликає сучасний капіталізм (ті зовсім не підпадають денационалізації).

Принцип територіальної автономії не забезпечує отсі національні оази.

Він—так гадає Реннер—обіцяє засаду: „коли ти мешкаєш на моїй території, тим самим підчиняю тебе моєму панованню, моєму праву, моїй мові“ (Der Kampf ст. 36).

¹⁾ Dr. Rudolf Springer: Der Kampf der oestr. Nat. um St. ст. 35.

Засада ця щось ніби *cujus regio, illius lingua*, робить паріями членів національних меншостей тай загалом кожного члена нації, як тільки переступить він межу національної території свого народу.

Безперечно, Реннер мав би повну рацію, коли б хто хотів до крайніх консеквенцій перевести в практиці принцип територіяльної автономії та не хотів забезпечувати прав національних меншостей до повного їх національного розвою. Тоді централістично-атомістичне правило мало б повне примінення у законодавчих та адміністративних органів національних більшостей. Національні меншости не могли б ніколи здобути правного забезпечення своїх культурних потреб, бо яко меншости були б віддані завше в законодавчих і адміністративних органах на майоризацію національних більшостей. Національні території були б тоді ареною завзятої національної війни, котра прибирала б що раз більші розміри в міру того, як росло б культурне освідомлення найнизших верств суспільства. Національні меншости були б таким чином видані на поталу національних більшостей, були б засуджені на скоршу чи пізнійшу денационалізацію, а в такому разі зиски поодиноких народів на їх територіях, рівнялися б рівночасним їх стратам на національно-чужих територіях.

Та принцип чистої і консеквентної територіяльної автономії може відповідати ідеології дрібної буржуазії, а не пролетаріату. Не лежить в інтересі пролетаріату віддати за ціну винародовлення меншостей чужих народів меншости власного народу. І не лежить в його інтересі відмовляти права на забезпечення культурного розвою національних меншостей та роздувати національні пристрасти і ненависть, аби в той спосіб унеможливлювати спільну економічну і політичну боротьбу всего пролетаріату, аби в той спосіб витворювати в рядах пролетаріату мало-або безкультурних національних меншостей природних страйкбрехерів.

Забезпечення отже прав до повного культурного розвою національних меншостей являється konieczністю з точки погляду інтересів і ідеології пролетаріату. А в такому разі аргументація Реннера против територіяльної автономії зовсім не обезсилює її значіння і не говорить проти практичного її примінення і то в державі, де $\frac{9}{10}$ усеї території припадає на території національно одноцільні, а $\frac{1}{10}$ на території мішані. Що тільки вказаним способом можна розв'язати національне питання в Австрії, побачимо, коли розглянемо, який зміст вкладає Реннер в принцип екстериторіяльної (персональної або корпораційної) автономії.

Для кращого зрозуміння теорії Реннера згадаємо, як новочасна держава розв'язує конфесійне питання.

Колись тільки одна віра була пануючою в державі, а інші були заборнювані і переслідувані. Пануюча, признана такою, державою, церков повнила урядові функції, а за те побирала засоби з державної каси. Таким способом витворювалась боротьба церков за власть і силу в державі подібно, як сьогодні йде така боротьба народностей. Новочасна держава знесла правне, домінуюче становище одної з конфесій, а признала їх всіх за рівноуправні. Кожна церкв має запоручену державою повну автономію в релігійних справах. Кожний громадянин вступає добровільно до церкви або з неї добровільно може виступити. Приналежність одначе громадянина до церкви потягає за собою певні обов'язки його супроти церкви, до котрої належить. Він причинюється відповідним податком до покривання коштів удержування церкви. Таким чином церкви є дійсно автономними корпораціями, котрі дбають про релігійні потреби своїх прихильників. Вони мають свою старшину, свій маєток, свої наукові заклади і т. д. Самоуправні церковні громади еднаються в парохії, деканати, діцезії і т. д.—словом, творять, як пр. католицькі, персональний союз без огляду на територію. Ко-

ли так новочасна церков зорганізована, не можна сказати про ніяку територію, що вона католицька, православна, протестанська, чи інша.

На тих самих засадах, на принципі персональної автономії, повинні—по Реннеру—уконституватися поодинокі народності в Австрії для полагоджування, заспокоювання і плекання своїх національних, себ-то культурних і мовних потреб.

В який спосіб перевести уконститування народностей на засаді персональної автономії?

Спосіб цей—це національний катастер. Добровільним признанням мають заявити громадяне державі свою національну приналежність. Національний катастер кожного народу обнимав би по змозі як найдокладніший реєстр його членів. Усі члени кожної нації з цілої держави, втягнені в національний катастер, творять публично-правну корпорацію, котрої завданням є дбати про культурні потреби нації, будувати школи, музеї, бібліотеки, театри, просвітні і виховавчі інституції. Членові культурної спільноти, в той спосіб зорганізованої нації, вільно виступити та вступити до іншої. Приналежність однак до одної з національних корпорацій потягає за собою і обовязки члена супроти корпорації, а саме оплачування на культурні її потреби відповідного податку.

В той спосіб, на засаді принципу чисто персональної автономії малися-б уконститувати всі нації Австро-Угорщини по Реннеру. Реннер думає, що і мад'яри, котрі сьогодні мають фактичну політичну самостійність, виречуться своєї території, зірвуть дуалізм та добровільно вступлять до національно-федераційного союзу австрійської монархії.

Та Реннер сам бачить, що навіть чистий персональний принцип в практичній переведенню супроти фактично існуючих національних територій не може не мати в великій мірі

територіального характеру. Реннерові—річ дивна—ходить о інтереси держави. І коли він говорить про адміністрацію країв, сам признає, що вона, відповідно до існуючого національного характеру країв держави, мусить бути національною. Для розв'язання цього проблему Реннер вважає необхідним перевести адміністрацію в цілій державі від самого низу до вершка її будови на таких основах.

Створення модерної локальної адміністрації і самоуправи через розбиття нинішніх коронних країв і поділ усеї державної території на округи (Kreise), яко адміністраційні одиниці національної самоуправи в державі (Kreisverfassung), вважає Реннер фундаментальною засадою, на якій має перебудуватися стара Австрія. Поділ цей на округи має відповідати як найбільше етнічним межам. В той спосіб дістає Реннер $\frac{4}{5}$ державної території поділених на національно односторонні округи. Ці округи полагоджують не тільки культурні потреби народу в окрузі, але займаються його адміністрацією через демократичні окружні ради (Kreisträthe).

Ясно, що поділ цей на національно-адміністраційні округи відповідає фактично принципів територіальної автономії, про що замовчує Реннер.

$\frac{1}{5}$ державної території припадає на національно мішані округи. В цих округах нації конститууються на підставі національного катастру. Кожна з них висилає на підставі пропорціонального демократичного виборчого права своїх заступників в окружні ради, котрі завідують лише адміністрацією округу з вилученням з їх компетенції полагоджування національних справ поодиноких народів цього округу, а полагоджуванням котрих займаються самі народи в національних куріях. Національні курії мають право з засобів власного народу дбати про його культурні потреби, будувати школи і т. д.

Другим етапом в державнім перестрою Австрії вважає Реннер політичну перебудову її на засаді тих самих округів. Щоби се вчинити, треба населення держави в подвійний спосіб zorganizувати: національно і територіяльно. За для цього належить сфедерувати всі округи і окружні курії поодиноких народів без огляду на їх територію, котру заселяють, в національну єдність (Nationsuniversität) з одного боку, а з другого—злучити всі округи географічно і економічно замкненої області (Gebiet) в одну територію.

Органом сфедерованих округів і окружних курій кожної нації є національна рада (Nationalrath), до котрої висилають відпоручників усі члени поодинокі нації. Національна рада дбає про культурні потреби усього народу без огляду на територію, на якій члени його живуть.

Продукційними та загалом економічними потребами географічно-економічних територій, як пр. альпійської, судетської, прикарпатської і т. д. займаються поодинокі або получені сейми (Landtage) ¹⁾. Цим поділом держави на національні єдності і економічні території хоче Реннер, аби держава з одного боку дала повну свободу народам в їх обсягу ділання, а за те, щоби вони зовсім не вязали держави в її обсягу ділання.

Органом цілої держави є парламент, позбавлений голосу і права займатися національними справами, парламент сторонників, а не народностей.

„Коли в той спосіб буде Австрія перебудована, то не буде для австрійських народів—заявляє Реннер—кращої вітчини від наддунайської держави“ ²⁾.

Розглядаючи ближше усю теорію Реннера, не трудно не помітити, чому він поборює територіяльну автономію і пропагує персональну.

¹⁾ Grunglagen, ст. 245.

²⁾ Der Kampf der oestr. N. um St., ст. 170.

Реннер—не відмовляючи високої вартості його теорії—справдішній *civis austriacus*, австрійський патріот, для якого інтереси австрійської держави важніші як інтереси її народів. Його лякають з одного боку ірредентистичні змагання поляків, українців, італійців і інших, а з другого стремління народів як мад'яри до національної незалежності, бо одні і другі загрожують існуванню Австрії. Етапом до розбиття Австрії може дійсно—признаємо—послужити уконститування австрійських народів на засаді принципу територіально-персональної автономії. І тому Реннер вважає територіальну автономію [за небезпечну для цілоти габсбурзької держави. Ми не признаємося зовсім до австрійського патріотизму і його в дійсності в Австрії нема, крім примусового в австрійській армії, або у вислужених австрійських генералів. Кожний соціалдемократ—пригадаємо собі відомі нам слова провідника австрійської соціалдемократії, виголошені на брюнському конгресі—буде мати на увазі не інтерес держави, але свого народу, буде змагати, „аби не з Австрії, але з її народів щось було“. І тому кожний не-австрійський патріот не зможе акцентувати теорії Реннера в цілості.

Але Реннер, як ми згадали—бачить, що чисто персональний принцип не вистарчаючий. Він признає, що національним округам треба дати повну автономію в справах адміністрації, а одначе, лякаючись признати федерації сих чисто національних округів, бо пахло би територіальною автономією, бо се в великій мірі робило б народи менше залежними від держави, видумує справді монструальний проект второстепенного, територіального поділу Австрії на географічно-економічні території з окремими органами.

Відкидаючи всі ці дефекти в теорії Реннера, яких джерелом його австрійський патріотизм, належить, повторяємо, високо цінити концепцію його. Принцип корпораційної автономії можна, як не мог краще примінити до уконститування

національних меншостей, розкинутих оазами по національно
одноцілих територіях. Узнання в той спосіб національних
меншостей за юридичні особи, корпорації забезпечує вповні
культурний розвій їх та кладе край національній ворожнечі.
Вправді національний визиск і тоді не буде вповні усуне-
ний, довголітня національна неволя, яку терпіли понево-
лені народи від пануючих народів не остане і в „Австрії
вільних народів“ без наслідків, але цілковитий національ-
ний визиск може бути усунений тільки тоді, коли впадуть
всі форми визиску, виникаючі з капіталістичного ладу.

Вважаючи Реннерівський проект перебудови Австрії, кот-
рий акцентує і Бавер за останнє слово практичного розв'язан-
ня національного питання в Австрії, висловлює Фріц Авс-
терліц в статті „Національні парламенти“, поміщений в 204 №
„Arbeiter-Zeitung“ за цей рік, думку, що шлях проектува-
ний Реннером до національної автономії за довгий і не прос-
тий. По його думці коротший шлях від нації, яко цілости,
до її частин, а не навпаки, як проектує Реннер.

За для цього треба, щоби перш усього нації уконституо-
вались. Проблем цей розв'язала фактично виборча реформа:
в територіях виборчих округів, в управнених до голосовання
горожанах і вибраних в цих округах депутатах бачимо фак-
тично націю.

Де-ж шукати пр. українську націю!

Територіяльно, всі українські і польсько - українські ви-
борчі округи творять українську націю, персонально тво-
рять її громадяне, управнені до вибору в цих округах і їх
депутати, „яко національна рада“ (Nationalrath).

Депутати отже кожної нації представляють національний
парламент, а щоби зробити фунгуючим, треба тільки скла-
кати його. Національний парламент української нації скла-

дався б з 32 депутатів. Коли дасться національним парламентам відповідний обсяг ділання і правну силу, так маємо те, чого кожна нація бажає. Належить тільки скликати національні парламенти до центрів культурного життя поодиноких народів, як український до Львова, польський до Кракова, чеський до Праги і т. д., так маємо національну автономію в головному здійснену. Кожна нація буде уконституована, як юридична корпорація з новим правом дбання про культурні потреби своїх членів.

Таким чином виборча реформа уможливила покликання до життя національних парламентів. І вона їх дійсно покликала. Треба тільки відповідно до сконструованих національних виборчих округів перевести відмеження націй.

А раз будуть скликані національні парламенти, тоді і центральний парламент буде в можності бути органом спільних інтересів усіх націй, з поминенням національних, котрі входитимуть в компетенцію національних парламентів.

Через створення національних парламентів покладений головний фундамент під національну автономію кожної нації, яко цілості, яко корпорації. В який спосіб кожна нація впорядкується у себе, як зорганізує національну самоуправу, це вже справа її розвою.

Отсе провідні думки помислу Австерліца.

Очевидно, помисл дуже щасливий і близький до зреалізовання. Головний закид, який належить йому зробити, це той, який відносимо до нинішнього демократичного парламенту. Представництво поодиноких націй в парламенті не є зовсім виразом їх нумеричної і національної сили та їх економічно-культурних потреб. Уконститування народностей шляхом проєктованим Австерліцом не буде відповідати вимогам справедливості і задержить те саме упрівілейоване становище політично сильних, пануючих народів, набуте коштом слабих, поневолених. В кождім разі проєкт Австерліца

може бути одним із етапів до уконститування австрійських народностей на засаді принципу територіально - персональної автономії.

Як дуже дається відчувати потреба ревізії брюнської програми, доказом цього ухвала останнього конгресу чеської соціалдемократії, щоби ревізія національної програми австрійської соціалдемократії станула на порядку деннім найближшого конгресу. Внесок цей мотивував др. Майснер ¹⁾, автор цінних статей по національному питанню, друкованих в чеськім соціалістичнім журналі „Akademie“ і „Právo Lidu“. З його промови належить вказати на деякі моменти. Майснер—приклонник нац.-територіальної автономії. Він домагається ревізії національної програми не тільки в справах чисто національних, але головно язових, котрі, як відомо, брюнська програма зовсім не розв'язує. В своїй промові виступив він проти корпоративної автономії пропагованої Реннером, Австерліцом та взагалі німецькими соціалдемократами, вважаючи, що вони своєю пропагандою йдуть проти брюнської програми. В національному питанню добачує Майснер не тільки підклад матеріальний в тому розумінню, що кошти на оплату культурних потреб несуть самі заінтересовані народи, але і підклад територіальний. Корпоративна автономія ігнорує територію. Свою думку ілюструє університетським питанням. Коли ходить о закладання нових університетів, чеського в Брюні, словінського в Люблані, італійського в Терсті, українського у Львові, то тут входить в гру не тільки момент матеріальний, гроші на їх заложення і удержування, але момент національної території. А чи в таких випадках—питає Майснер—поможє нам проект німецьких товаришів?

¹⁾ Гл. Protokol VIII Zjezdu cesko-slovanské socialné demokratické strany dělnické, 1907.

Однаке Майснер виступив тільки з негативною критикою корпораційної автономії, протегованої німецькими соціалдемократами, а не давав від себе нічого позитивного.

В кожному разі треба зазначити, що ревізія національної програми австрійської соціалдемократії прийде по всякій імовірности на порядок денний найближшого конгресу австрійської соціалдемократії, і що на ньому зустрінуться знову обидві течії, які репрезентовані були загальною езекутивою і словінською на брюнському конгресі.

IV.

Національна програма австрійської соціалдемократії являється з заведенням загального виборчого права до парламенту програмою сучасности.

Коли Австрія має стати державою спосібною до життя, коли що раз більше розширюючися національна війна не має її ззірвати, то першою і головною умовою удержання її при життю, її будучности мусить бути полагодження національного питання.

Розвій капіталізму в Австрії, її індустріалізація і демократизація, котра скоро поступає і скоро поступати мусить, ясно вказує на те, що австрійські „штатсмани“ в інтересі Австрії мусять приступити до розв'язання цього „гордійського вузла“ — національного питання в спосіб, який вказує австрійська соціалдемократія. Розв'оеві тенденції Австрії пхають її до перебудови на засаді національної автономії. Будуча Австрія — це федерація живих національностей, національних кантонів.

Та чи національна автономія може запевнити монархії Габсбургів довготривалий вік, може вона спасти її перед

розбиттям, про котре так часто при всяких нагодах говориться?

Питання це вимагає відповіді.

В однім із листів Маркса, цитованих Лібкнехтом в його брошурі „Чи Європа має скозачити?“ передвиджує Маркс кінець Австрії разом з упадком Турції. Австрію уважає він, подібно як Турцію і Росію за останні рештки старої європейської державної системи, залатаної в 1815 р. 1).

Упадок Австрії добуває і Енгельс. Він каже, що, по побіді революції в Росії, Австрія станеться зайвою і сама розпадеться 2).

А Каутський в своїй брошурі „Крізіс Австрії“ пише: „існування Австрії в нинішніх часах єсть продуктом лише заплутаности, а не внутрішньої konieczности; о скільки Австрія існує, повинні мешканці її, отже і соціалдемократи, старатися, аби зробити її спосібною до життя тому, що вони мають в ній жити. Коли ж стара Австрія згине від катастрофи або маразма, тоді визволюються її елементи і будуть далекі від думки шукати нових форм спільного життя та по змозі відділятися один від другого; такими складовими частинами являються старі історичні нації — німці, поляки, італійці“. Каутський не може далі передбачити, чи злучаться остальні нації — українці, румуни і серби зі своїми земляками в сусідніх державах, чи може схотять подібно, як чехи і мал'яри, утворити власну державу, або схотять оснувати нову Австрію на основі національної автономії 3).

Маркс, Енгельс, Каутський дуже вірно вказали, звідки Австрія zagrożена.

1) W. Liebknecht: Czy Europa ma skozaczec? ст. 113.

2) Fr. Engels: Gewalt u. Oekonomie bei der Herstellung des neuen Deutschen Reiches: Neue Zeit, XIV, 1. ст. 687.

3) Карл Каутський: Крізіс Австрії, ст. 28.

Погляд Каутського доволі туманний. З одного боку признає він, що Австрію треба зробити спосібною до життя, в чому повинен бути заінтересований і пролетаріят, а з другого сумнівається, чи національна автономія буде ліком на удержання Австрії при її життю.

Нас обходить справа, чи можуть бути заінтересовані народи Австрії в її удержанню?

Знаємо, як на це дивиться Реннер. Він приймає за необхідне, що народи Австрії мусять разом жити, йде тільки о те, під якими правовими формами можуть вони це життя найкраще упорядкувати.

Погляд Реннера приймає теж і Бавер. Він каже, що зараз і в найближшому часі усі нації заінтересовані в тривкому існуванні Австрії. Особливо в цьому заінтересовані ті нації, котрі поза межами Австрії не мають своїх братів в більших масах. 5.9 мільйонів чехів, 1.2 мільйонів словінців, 8.7 мільйонів мад'яр, 2 мільйонів словаків і 1.7 мільйонів хорватів не мають чого сподіватися після розбиття Австрії. Інші нації—німці, поляки, українці, серби, румуни, італійці можуть сподіватися, що після розпаду Австрії з'єднаються зі своїми земляками в сусідніх державах. Думати першим націям про утворення власних національних держав—зараз нема чого, бо вони за слабкі, а в кожній іншій державі поза „Австрією вільних народів“ будуть слабшими. Таким чином чехи, мад'яри, словінці, словаки і хорвати мають поки що національний інтерес в удержанню Австрії. Треба отже надіятися, що клич національної автономії буде постулятом цих народів.

Коли маємо говорити про прочі народи, оскільки вони заінтересовані в удержанню Австрії, треба розглянути еventуальність, чи може розпастися Австрія на випадок побіди революції в Росії—як думає Енгельс.

Рація існування Австрії тісно зв'язана з розвоєм державно-політичних форм обох її сусідів, Росії і Германії.

Російський абсолютизм і німецький цезаризм опізнатимуть перебудову Австрії на засаді національної автономії. Удари для абсолютизма в Росії, а цезаризма в Германії мусять прискорювати розвоєв тенденції Австрії в напрямі національної автономії. Не можна подумати собі навіть, щоби Австрія могла існувати тоді, як пр. в Росії державно-політичні форми правління були б кращими, як в Австрії. Адже-ж пригадаймо собі свіжий факт, що в великій мірі успіхи російської революції приневолити австрійський уряд дати австрійським народам загальне виборче право. З хвилиною побіди демократії в Росії, коли національне питання стане зрілим і в Росії, коли її народи дістануть забезпечення розвою і охорони своїх культурних потреб, перебудова Австрії на державу національних кантонів, на нову Швейцарію, стане довершеним фактом.

Нічого дивного, що очі віденської камариллі і австрійських штатсманів вдивлені постійно в Росію.

А там як раз стає на порядок дня національне питання. Заперечувати це може тільки наївний доктрінер або людина, котра має вправді очі, але не бачить.

✓ Російська революція покликала до нового життя усі поневолені народи Росії, як українців, білорусинів, литовців, латишів, естів і т. д. Признання автономії для Польщі російським урядом—це питання близького часу. А автономістичний рух серед поневолених націй прокидається і росте з задивляючою силою. І те, що діється в Росії, особливо ж в Польщі і на Україні, має колосальний вплив на Австрію, особливо ж на поляків і українців у ній. Російська революція для Австрії—це в першій мірі польське і українське питання.

Національний рух на Україні, хоч зараз дуже слабкий, зміг вже вплинути рішучо на відносини австрійських українців до Австрії.

Бавер, котрий з українським питанням та українським національним рухом познайомлений як на чужинця як не мож краще, дуже вірно характеризує сучасний стан українського питання.

„Як довго—пише він—українська нація (die ukrainische Nation) не мала надії визволитися, були австрійські українці сильною підпорою австрійського уряду. Австрійські верховоди такі були певні українців, що без жадної обави перед українською ірридентою могли жертвувати цілком національні інтереси українців полякам. Нині справи стоять зовсім инакше. Пробудження української нації в Росії прискорить без сумніву процес обновленого життя австрійських українців. Коли російські українці здобудуть свої національні права, не вдержаться панування польської шляхти в східній Галичині. Тоді мусить Австрія дати українцям національну автономію, коли не схоче мати на східній границі держави ворожу собі націю“. 1).

Здобуття отже російськими українцями національних прав прискорить тільки здійснення постуляту всіх українських галицьких партій—поділу Галичини.

З другого боку не можемо замикати очей на те, що українське і польське питання тісно вяжуться.

Польське питання для Австрії, по думці Бавера, далеко небезпечніше. Він приймає без застереження виводи Розі Люксембург в її статті „Промисловий розвій Польщі“, що національна революція Польщі за політичну незалежність знищить високо розвинений промисл в Польщі, а тим самим буде шкідливою для інтересів польських капіталістів і робітників. Тому мусять поляки—по думці Люксембург—зрештуйвати з надії добути ще в капіталістичному ладі свою незалежну національну державу. Бавер, видко не познайом-

1) O. Bauer: Die Nfr. u. S-ie, ст. 448.

лений з літературою пепеесівських (P. P. S). теоретиків, як Люся-Кравз, котрі старались довести хибність думок Люксембург. Не входячи зовсім в те, по чийому боці рація, треба допустити тут дві евентуальности. Перша: побіда російської революції принесе Польщі автономію, а тоді, по думці Бавера, небезпека для Австрії грозить не з боку Росії, а Прусії, де добуття російськими поляками автономії може викликати революцію. Друга: поразка революції в Росії кине російських поляків до національної революції за політичну незалежність, котра легко може перекинутись через російські кордони в межі Австрії і Прусії. Та сю евентуальність допускає Бавер тільки тоді, коли відповідна світова політична констеляція пособить вибухові національної революції в російській Польщі.

Таким чином небезпека для цілости Австрії і взагалі для її існування може грозить тільки від вибуху міждержавного конфлікту, в котрому заінтересована буде Австрія і на який вказує Маркс. Цьому можливому конфліктові присвячує Бавер оден з найцікавійших розділів своєї праці п. з. „Імперіалізм і принцип національностей.“¹⁾

Імперіалістичний принцип національний проклямує єдність і волю одної нації та пановання над иншими. Імперіалістична політика сусідних держав Австрії не виключає її упадку. Залежить це в першій мірі, як заховатється Австрія в турецькій справі. Турція хилиться до свого кінця. Вона неодмінно стане предметом спору великих європейських держав — Росії, Германії, Англії, Італії. Італійський імперіалізм зараз для Австрії найнебезпечніший. Російський буде таким з хвилиною, коли в Росії буде утревалене конституційне життя. Коли Австрія схоче заявити права на спадщину

¹⁾ Ibidem, ст. 491.

по Турції, впаде неминуче в конфлікт з Італією, котра вже тепер занята думкою про загорнення Альбанії. Не виключена тоді можливість конфлікту Австрії і з Росією. Італія на випадок війни з Австрією прийшла-б в поміч австрійським італійцям, а Росія австрійським українцям і полякам. Політика італійського і російського урядів змагала би до визволення італійців і поляків та українців. Одначе національне визволення цих націй з під Австрії було б в руках одного і другого уряду тільки средством до цілі. Італія, борючись за визволення австрійських італійців, мала б на оці Альбанію, а Росія, борючись за австрійських українців і поляків, мала б на оці Царгород. Не треба й говорити про те, що на випадок поразки австрійської армії, з'явилось би на австрійській території німецьке військо. Імперіялістична Германія, котра сьогодні думає про свою будучність як середземно-морської держави, бажаючи дістатись до Малої Азії, буде приневолена шукати собі шляху до неї через Терст. Тоді виступить вона в ролі спадкоємника пангерманської ідеї з 1848 р., якої ціль—створення пангерманської імперії. Тоді прийшов би і кінець Австрії.

Висновуючи ці можливі в будучности конфлікти і констеляції, Бавер не займається питанням, оскільки заінтересований буде пролетаріят в імперіялістичній політиці згаданих держав і чи не буде сей останній в силі перешкодити імперіялістичним планам їх. Він тільки висказує думку, що на випадок розбиття Австрії розгориться страшна національна боротьба між німцями і чехами, німцями і словінцями, італійцями і полудневими слав'янами, поляками і українцями, війна, котра в першій мірі відбилася б, фатально на пролетаріяті і його інтересах та зробила б неможливою класову боротьбу. Тому дедукує автор: перемога імперіялізму є погромом для робітничої класи. Запобігти розпадові Австрії може, по його думці, тільки надання австрійським народностям повної

національної автономії. З уваги на це національна автономія мусить бути необхідно програмою усіх націй, класів і партій, котрі заінтересовані в удержанню Австрії.

А одначе!

Національна автономія, на засаді котрої Австрія стане національно-федеративною державою в дальшому своєму розвитку, мусить силою логіки фактів повести до її розширення в найдальших границях, мусить в обсягу своїм обнимати не тільки культурні, але й адміністраційні та економічні справи.

І чи-ж розширення автономії до найдальших границ не поведе до розбиття Австрії? Коли національна автономія є тільки етапом до національної незалежності народів, то ясно, що вона не спасе Австрії.

Раз признаний Австрією принцип національної автономії поведе до того, що кожний нарід, коли узнає за відповідне, відділиться від австрійської федерації і рішатиме сам про свою долю.

Се не противорічить принципам соціалізму, котрий веде до визволення колективної одиниці з кайдан всякого визиску, в яких би формах він не проявлявся.

Національний принцип—це державний принцип (*das Staatsbildungsprinzip*) з'єднаної і автономної нації не тільки в ладі суспільної продукції, як думає Бавер, але і в капіталістичному ладі, коли соціально-економічні умови на території кожної нації зроблять питання державного самоопределення вистиглим до зреалізовання.

Соціалізм запоручає кожній нації здійснення постуляту національної єдності і незалежності.

Постулят національної єдності і незалежності української нації, обґрунтований уперве Юліаном Бачинським в р. 1896 в його політичній студії „*Ukraina Irredenta*“, став програмним постулятом української соціалдемократії в Австрії, який сформулював делегат української соціалдемократії

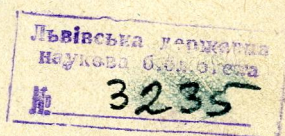
на брюнському конгресі, Микола Ганкевич, в формі застереження:

„Ми українські соціалдемократи стоїмо на ґрунті інтер-національної солідарности пролетаріату усіх націй в Австрії і знаємо, що тільки в тім братерськім союзі також і наш нарід, котрий в одній частині приналежить до сеї держави, може добути національне увільнення. Одначе не хочемо замикати очей на факт, що в межах сеї держави мешкає тільки частина нашого народу і що поза кордоном мусить зносити велика більшість української нації всяке національне безправ'я, яке має вести до її національної смерти. Ми переконані, що інтернаціональна сила пролетаріату тільки тоді розвинеться, коли кожний нарід рішатиме про свою долю. Ми знаємо, що соціальне і політичне осво-бодження обусловлює теж і національну емансипацію. Українські соціалдемократи змагають тому до національної волі своєї нації, щоби з'єднаний і освободений український на-рід станув в ряді народів, як рівноправний член“.

В. СТ.

26.976

Українська політика.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ _____

Українське політичне життя останніх часів, маючи багато спільного з таким самим життям інших народів Російської держави, має багато й такого, що властиве тільки йому і становить його одмітність.

Одмітність ця міститься не так і не стільки в окремих програмових, спеціально-українських, вимогах, як в тому загальному вигляді, який є характерним для українства.

Українство *en masse*—опозиційне; опозиційне і російським державним порядкам, і існуючим стосункам соціальним.

Таким воно є в найбільших і найвпливовіших своїх проявах; елементи, які збивалися з опозиційного шляху,—губили під собою твердий ґрунт в українському суспільстві.

Але опозиційність ще не вичерпує всього того, що становить одмітну рису українства.

Дрібноселянськість, як вихідна точка в процесі створення українських партій, і ця сама дрібноселянськість, як полюс, до якого постійно нахилиється магнетична стрілка української політики—це та друга риса, яка вкупі з опозиційністю становить одмітність українства.

Од чого ж залежить ця одмітність? Де захований корінь її, де головні її причини?

Пр. М. Грушевський, спиняючись над фактом опозиційності існуючих українських партій і над зовнішньою відсутністю української чорносотенщини, каже, що „український рух, через свої визвольні традиції і через ті умови, в які поставив його старий режим Росії, склався в таку завзяту опозицію йому (старому режимові. В. С.), що всякий

дальший рух українства не може бути иншим, як тільки опозиційним,—вже через те одне, що старий режим не залишив йому жадного місця на компроміси, на опортунізм *).

Не можна не згодитись з шановним професором, що український рух має під собою дійсно багато визвольних традицій; що умови, в які поставив українство старий режим Росії, були дійсно ганебні і революціонізуючі; що і перше, і особливо друге, своїм безпосереднім психологічним впливом, повинно було викликати в кращій частини української інтелігенції опозиційний настрій.

Але такий настрій вказані проф. Грушевським причини могли викликати тільки серед української інтелігенції. Український народ—ширші верстви його—від давніх часів і до наших днів, не брали і не беруть в свідомо національним українським житті майже ніякої участі, а через те і утиски над ним, над цим життям—а очевидно про їх говорить проф. Грушевський—не мали і не мають на український народ майже ніякого впливу. Що до визвольних традицій, то й їхній вплив теж мало не виключно обмежується на інтелігенцію, бо ширші верстви українського народу про ці традиції забули.

Як причини, що мали й мають свій безпосередній вплив майже виключно на саму тільки інтелігенцію, підкреслені проф. Грушевським визвольні традиції та утиски над українством не можуть бути зараховані до числа найголовніших причин, од яких залежить опозиційність сучасного українства. Вони не можуть бути зараховані до числа таких, раз через те, що інтелігенція, а надто українська, становить дуже нечисленне і несущільне у своїй середині громадське коло, і вдруге, через те, що й не вся інтелігенція підпадає

*) Проф. М. Грушевський. На другий день. „Український Вѣстникъ“ № 11, августъ 1906 г.

цьому впливові, а та, яка підпадає, коли інші, глибші причини не штовхають її на шлях опозиції, дуже справно знаходить собі місце і для компромісів і для опортунізму.

Низче наведені факти зміцняють мої слова.

Православна „Подолія“ дуже часто друкує на своїх сторінках українською мовою фел’етони, пропагує українське євангеліє, співання по школах українських пісень і навіть українські школи; вважаючи по всьому, і редакція, і співробітники в значній мірі складаються з такого елемента, який стоїть на національному українському ґрунті, а проте і українські статті і весь характер газет остаються в найгіршому значінню слова „православними“ і навіть... істинноруськими! „Почаевський Листок“ друкує українською мовою ріжні вірші і оповіданнячка цілком „почаєвського“ змісту, вживаючи таких виразів, як „ми українці“ „ми русини“... На Холмщині заклалася українська чорносотенна часопись... Могилівська „Світова Зірниця“ ні на чий погляд не є не то що опозиційною, а навіть поступовою... Подільський єпископ Парфеній, член колишньої подільської „Просвіти“, перекладчик і пропагатор українського євангелія, старанно працює на користь „союза р. народа“ і т. и. і т. и. Кожен сам собі, з великим успіхом, може доповнити колекцію подібних фактів.

А ось інші факти, які показують, як „завзяті“ українські опозиціонери збочують з опозиційного шляху, коли під їхньою опозиційністю немає твердішого ґрунту за визвольні традиції та утиски над українством. „В часи дешевого довір’я кн. Святополк-Мирського“ — як називає ці часи реакційних заходів переляканого уряду один з українських письменників, протиставляючи, очевидно, гидкому „дешевому“ довір’ю — довір’я цінне, дороге — „не обійшлося і без спеціаль-

них українських депутацій *)... Одірвана од народу українська інтелігенція вмент забула і про визвольні традиції і за утиски московського уряду. Ще гірші за утиски московського уряду утиски польської шляхти в Галичині і однакові з нашими традиції народньої боротьби за своє визволення не пошкодили в свій час Барвінському і С—ка увійти в „угоду“ з поляками...

Хай вибачить, читач, що ми стомлюєм його увагу таким довгим реєструванням фактів. Але українська преса так пересякла своїми вічними посиланнями на різні „широ і глибоко демократичні українські традиції“, з надаванням цим традиціям ваги головного фактора української опозиційности, що ми мусіли спинитися на цьому довше.

Де ж все таки захована головна причина української опозиційности і дрібноселянськості? Де криються ці дві складові частини української одмітности в хорі політичного загально-російського життя?

На нашу думку, українська опозиційність походить насамперед від української дрібноселянськості, а дрібноселянськість українства ґрунтується в соціально-економічному становищі України і залежить від того місця, яке в цьому соціально-економічному становищі займає національно-український елемент. Таким чином, на нашу думку, не визвольні традиції і утиски над українством плодять опозиційність цього українства, а залежна від соціально-економічного становища національно-українського елементу дрібноселянськість українства викликає цю опозиційність і вже існуюча опозиційність, шукаючи собі підвалин історичних, звязує себе з уславленими і осяяними ореолом незабутности вчинками

*) Spectator. На пути освобождения. „Украинский Вѣстникъ“ № 1
стр. 55.

батьків, їхньою велитенською боротьбою за визволення народу. Але батьки полишили нам спогади не тільки про свої визвольні вчинки, але й про такі, які за наших обставин звуться всяко, але тільки не визвольними. Тим то хоч і не численні, але все ж існуючі українські реакціонери самого найгіршого гатунку однаково легко, як і наші опозиціонери, знаходять потвердження і санкцію своїм учинкам в історичних традиціях нашого народу. І навіть Шевченко, на що б вже здавалося революційний поет, а й він у певних руках повертається в знаряддя людожерства.

Одно тільки соціально-економічне становище національного українського елементу, одна тільки ця причина є надійною підпорою українського опозиціонізму. А воно — це становище — привело свідоме українство до дрібноселянськості, як вихідної точки для зтворення окремих, тепер уже не дрібноселянських течій, і як характерної риси всіх сучасних політичних сімпатій і змагань найбільшої частини свідомого українства.

Яким же є це становище?

Історичні обставини давніших часів і московська політика з часів приєднання привели до того, що весь поміщицький клас на Україні склався з неукраїнських національних елементів. Українські поміщики в головній своїй масі — це або великороси (лівобережна Україна), або ж поляки (Україна правобережна). Що було в цій верстві українського, те або зпольщилось, або змосковщилось, або ж, пристосовуючись до обставин, перейшло в свій час ці обидві національні стадії. Українець-поміщик в сучасній українській дійсності становиться раритет і поміщицька національно-українська партія є в даний момент річчю неможливою. Єдине зілля, яке могло зрости на поміщицькім ґрунті на Україні — це патріотизми „істинно-руський“ та „істинно-польський“. Буйний зріст і того й другого ми бачимо по обидва боки Дніпра.

Так стоїть справа з поміщицьким класом—цією найміцнішою підпорою існуючих порядків.

Розглядаючи далі ті обставини, в яких опинився національний український елемент, ми зобачимо, що великі міста України, ставши з часів приєднання першорядними адміністративними осередками московського уряду і переповнившись чиновництвом та військом та озброївшись культурними московськими інституціями—цими знаряддями до обмосковлення українського народу—почала раз-за-разом губити свій національно-український колір. Недавно народжений великий промисловий капіталізм зміцнив цей процес винародовлення великих міст України. Через спеціально-українські господарські обставини, які давали заробіток великому числу пролетарізованих українських селян по-за межами города, на великих сільських економіях та промислах, зв'язаних з сільським господарством,—цей капіталізм мусів користуватися в великому числі робітниками неукраїнськими, які, приходячи в українські і без того вже зденаціоналізовані міста і приносячи з собою свої звичаї і культуру, тим ще „підливали масла в вогонь“.

З'єднана сила всіх вищезгаданих причин зробила з великих українських міст московські острови серед українського моря.

За великими містами, правда, що не так швидко, але все ж ідуть міста менші, дрібніші.

Під впливом обмосковлених міст, почасти посереднє, почасти безпосереднє, тонка плівка обмосковлення вкриває село.

Але село, в якому живе 86% всієї людности України, не так то легко підпадає обмосковленню. Московська культура, дійшовши до села, стрічається тут з надзвичайною однорідністю національного складу і з упертою консервативністю

дрібноселянського духу, духу, який наклав свою печать на все сільське життя. Дрібний самостійний селянин, поки він остається таким, уперто дивиться на світ крізь батьківські окуляри; він носить батьківську одержу, балакає мовою батьків. Становище одмінється, коли цей селянин вбивається в силу, „вилізає в пани“, або убожіє і повертається у пролетарія. В першому разі він швидко переймає надвірню московську культуру і одрікається „мужицтва“, в другому разі, він ще застається українцем, поки знаходить собі роботу в своєму або сусідніх селах; він швидко стає на стежку денационалізації, як злидні заведуть його у місто.

Процес обмосковлення набравсь, однак, такої сили, що навіть дрібний селянин, ця національна вкраїнська фортеця, не завжди остається вірним собі і подекуди хитається... Всім відомо, як розповсюджуються по селах солдатські пісні, з яким недовір'ям ставляться селяне до вкраїнської книжки, часто-густо бачучи в культурно-просвітній на нашому ґрунті роботі бажання замаринувати їх в їхньому „мужицтві“.

Однак, будь що будь, а село, становлячи з погляду національного щось зовсім одмітне од міста, є ще й досі наскрізь українським; таким воно є особливо в своїй дрібноселянській—найбільшій частині. Процес обмосковлення, вільно буваючи в місті, слабшає переходячи в містечка і зовсім губиться в селі.

Але життя повне різних протилежностей... Поруч і паралельно з процесом обмосковлення йде процес національного відродження. Він іде тим самим шляхом, що і перший, набираючи найбільшої сили в великих містах і гублячи свою інтензивність помірно з переходом до села. Село, заховуючи в найбільшій мірі всі прикмети української національності, є разом з тим і найменше національно-свідомим. Йому не достає, не дивлячись на його імманентний націоналізм, націоналізму суб'єктивного. Убогість культурного життя на

селі, його цільний національний склад, розповсюджений серед сільських мешканців цілком правдивий погляд на українське село, як на щось відстале в порівнянні з культурним обмосковленим містом—спричинилися до цього. Сільський нароженець переживає великі пертурбації, переходячи в місто.

Але город, ставши лабораторією обмосковлення українського народу, стає разом з тим і тією кузнею, в якій виконуються перші елементи його національної свідомости. Українському народові випало на долю здати великий іспит з своєї національної сили. Зріст національного руху показує, що він цей іспит здасть з успіхом.

Ставши кузнею національної української свідомости, город користується переважно сільським матеріалом. Людина, що зросла у місті, в атмосфері московської культури, рідко коли могла натрапити на національну українську стежку. На існування українства їй могла вказати хіба що бідна українська література та непримітний в городі український театр, але й те і друге скоріше могло видатись для неї чужим або незрозумілим курйозом. Не так стоїть справа з приходьками з села. Попадаючи в атмосферу міста, вони попадають в чужу для них атмосферу московства. Для них стає очевидно, що вони з погляду національного становлять щось одмітне, окреме. Але разом з тим ніде так яскраво як в городі вони не бачуть, що їхня одмітність, це одмітність „нижчого“, „мужицького“. Першим поривом, який з'являється у цих сільських приходьків в місті, є порив до внішньої асіміляції з пануючим московським. Город дає всі засоби до легкого здійснення такого поривання. За переродженням внішньої фізіономії іде переродження фізіономії внутрішньої, „духовної“. Людина втягується в русло культурного життя, думка її почина функціонувати ширше і вільнійше... В цім процесі сільський приходь-

ко або зовсім губиться для українства і пристає до „общеруської московської культури, або ж, коли імманентний сільський націоналізм сидів в йому доволі глибоко, то перекипівши „у городським котлі“, він повертається у націоналізм суб'єктивний і робить з звичайного „здешнього“ або „руського“ чоловіка свідомого українця.

Імманентний українець повинен бути протипоставлений москалеві і почувати себе не менш культурним за цього москаля, щоб стати суб'єктивним, свідомим українцем.

Українська книжка і український театр роблять вгород і зовсім не те враження, що на селі. Коли в селі і на погляд сільського інтелігента і на погляд селянина українська книжка і український театр є часто-густо книжкою і театром зладженими „для мужика не розуміючого образованности“, то в городі, для людини, що виросла в сільській атмосфері і перемогла свою внішню некультурність, і українська книжка і український театр є джерелом знання і справжньої духовної втіхи.

Велика частина української інтелігенції і українських міських робітників прийшли до національної свідомости шляхом денационалізації. Зріст свідомо-національного українського життя усуває конечність такого шляху і ставить на його місце безпосереднє прилучення до національної свідомости імманентних українців. Але й робота освідомлення повинна йти і іде тим самим шляхом, яким йшло стихійне розбудження національної свідомости: вона повинна протиставити несвідомого українця москалеві і показати його однакову вартість і гідність з цим останнім.

Різні ідейні, одже й політичні течії формувалися найсамперед в городах і серед зкупченої в них інтелігенції. Так було скрізь, так і на Україні. Цям ми, однак, не хочемо сказати, що інтелігенція *зтворювала*, що вона сама із себе

випродуктовувала ці взагалі ідейні і з'окрема політичні течії. Ми хочемо сказати тільки те, що вже існуючому в ембріональному становищі нахилові певних частин громади вона надавала певну, яскраво-накреслену форму; вона одягала його в формулу і тим підносила його на вищий ступінь розвитку. Який нахил громади, яких груп громадських нахил формулувала та чи інша частина інтелігенції,—це залежало від природи тієї частини, від її соціальних симпатій.

Нічого нема дивного, що українська інтелігенція в головній своїй масі, коли ставала до культурної чи політичної роботи на національним українським ґрунті, не уявляла собі цієї роботи инакше, як тільки роботою на користь і на ґрунті селянства. Так було не тільки через те, що більша частина цієї інтелігенції складається з сільських приходків, що життя українських селян є та атмосфера, в якій вона зросла і вражіннями од якої вичерпується вся сума їхніх вражіннь од української національності,—так було і через те, що українські селяне складають величезну більшість (75⁰/₀) всієї людности України взагалі, що вони є єдиним ще майже наскрізь українським класом. І безпосередні симпатії і „холодне міркування“ провадили до одного—до дрібноселянськості, як пануючого характеру української інтелігенції.

„Селянство стало основою в поняттю української національності; потреби і завдання українського селянства—се нині потреби й завдання українства“ *) Ось одна з тих формул, в якій втілюється пануючий нахил української інтелігенції.

Ні пани з своїм цупким держанням за старі політичні й соціальні порядки, ні промислово-торговельні дуки з своїм

*) Проф. Мих. Грушевський. „Справа україн. катедр. і наші наукові потреби“. Стор. 2. Київ. 1907.

або так само консервативним, або ж помірковано-реформаторським духом не могли привернути до себе української інтелігенції. Вони не користуються симпатіями цієї інтелігенції не через те, що вони консервативні, а через те, що належать до чужих дужих національностей ¹⁾).

До самих останніх часів не привертали до себе уваги, як до самостійної групи і українські мійські робітники. Вони й сами, коли доходили національної свідомости, то проймалися пануючим в українстві дрібноселянським духом. Одною з великих послуг українського соціалдемократизму для національної української справи є те, що цей соціалдемократизм поставив національне життя мійських робітників на ґрунт їхніх власних інтересів і тим збагатив українську громаду новою самостійною формацією, мійською,—формацією українських робітників.

Але й сами українські соціалдемократи вийшли з дрібноселянського русла, з того самого русла, яким текло українство на протязі сиве століття і, яке й тепер ще є найголовнішим в українстві.

Зруйнування козаччини і денационалізація пануючих верств українського народу зробили з селянина основну базу українського руху.

¹⁾ Українське духовенство, з цього погляду, займає краще місце: воно ще в значній мірі заховало українську національну фізіономію і, не дивлячись на свою реакційність, може сподіватися на цілком гідне заступництво своїх інтересів в певних колах української інтелігенції. Духовенство вже має трохи цього заступництва і тепер, і воно де-далі, то зростає. Воно, це заступництво, було б вже і тепер великим, як би не завзята боротьба поневолених верств, яка прикувала на де-який час до себе увагу навіть і тих елементів української інтелігенції, які за інших обставин могли б і будуть служити українській реакції.

Постійна залежність цього селянина від поміщика та лихваря, і експлоатація як платільщика всяких податків з боку московського уряду поставили його в опозиційне відношення і до перших двох, і до уряду.

І під час кріпацтва, і під час капіталізму селянин, як поневолена верства, є опозиційним.

Опозиційність українського селянина стала опозиційністю вкраїнства.

Воно так само, як і він, стало ворогом поміщицького класу й московського уряду.

Але опозиційність дрібного селянства це не проста опозиційність. Це опозиційність *sui generis*. Це та сама опозиційність, про яку сказано в „комуністичному маніфесті“, що „позитивний бік її вимог міститься або в тому, щоб повернути старі способи виробництва і міньби, а разом з ними і старі стосунки власності і старий громадський лад; або ж в тому, щоб силою убити найновіші способи виробництва і міньби в рямці старих стосунків власності, в ті самі стосунки власності, які ці нові способи виробництва і міньби уже розбили і конче мусіли розбити“. І в тому, і в другому разі ця опозиційність „є одночасно і реакційною і утопічною *).

Ідеолог дрібного селянина, бачучи постійне убожіння цього селянина за сучасних капіталістичних відносин, залюбки втупляє свої очі в минуле, шукаючи там загубленого раю. І він його знаходить. Минуле набірається в його уяві привабливого світла, воно манить його до себе, наповнює його душу ніжними, сумними почуттями. Дрібноселянський ідеолог рідко коли наслідують поглянути на це минуле тверезими очима, розглядати його як щось необхідне за певних обставин і вже пережите. Як таки? В цьому минулому його

*) Цитуємо з російського перекладу, вид. „Буревістник“, ст. 22.

колишня слава і величність, золотий його вік! І дрібноселянський ідеолог набірається натхнення для своєї боротьби з сучасним не з цього ж таки сучасного, а з пережитого минулого і, аргументуючи свою сучасну боротьбу, часто-густо без потреби трівожить батьківські кістки. Кому невідоме українське козаколюбство і аргументування сучасних вимог колишнім існуванням бажаних порядків? Одна тільки робітнича преса, яка рішучо порвала з українською дрібноселянськістю, увільнилась від цієї загальної прикмети.

Але український інтелігент, як і всякий інтелігент, а може й більше ніж усякий інтелігент, не завжди буває активним. Він, як дрібноселянський інтелігент, особливо часто дивиться вперед безнадійними очима. Тоді він нагадує „бывшаго человека“ (колишню людину), який почувавши себе „пропащим“, становиться цілком байдуже до активної роботи на національним українським ґрунті; але живучи в минулому і входячи, яко „пропавша людина“, в сучасне дісонансом, такий український елемент, що до цього сучасного, ставиться в позицію пасівного опору *).

Ось головні риси українського опозиціонізму. Це не опозиційність робітничної верстви—завжди консеквентна, рішуча опозиційність, натхнення змаганням до цілковитої перебудови існуючих порядків і заміни їх на порядки нові, ще небувалі, вищі в порівнанні з сучасними. Це й не опозиційність

*) „Патріотів“ такого сорту не раз дуже влучно характеризував в своїх віршах поет В. Самійленко. Ось один з таких зразків:

.
На таємних думках та на мріях палких
Я роботу народну обмежу;
Та за те-ж для добра земляків дорогих
Я без мрій і хвилини не влечу.

.
(„На печі“—Українська патріотична дума).

великої промислової буржуазії—поміркована, але одностайна тве рда опозиційність...

Українська опозиційність—то опозиційність дрібного селянства, романтично-сентиментальна опозиційність. Це опозиційність, натхненна минулим і з ідеалом в минулім, опозиційність, яка прибірає різні форми, починаючи з „боязького життя“ ¹⁾ різних сентиментал-демократів і кінчаючи анархистичними вибриками „оборонців України“ ²⁾. І в тому, і в другому разі ця опозиційність є в суті речі „і реакційною, і утопічною разом“.

Тільки умови загально-російського життя, кволість російського капіталізму і сила перебудов з часів кріпацьких — надали на де-якій час цій дуже непевній селянській опозиційності характер дійсної опозиційності, не скрізь позбавленої прикмет поступовості.

Як така, вона й характеризує більшість виявів сучасного українства на політичній полі.

Подати коротенький схематичний огляд цих конкретних політичних виявів сучасного українства, ми й маємо на увазі в другій частині своєї статті.

II.

Кінець 90-х років в Росії — це та межа, яка відділяє часи, що гостро різняться одні від других. Хвили загально-російського громадського руху, підносячись все вище

¹⁾ „Комуніст. маніфест.“ стор. 22, московськ. перекл. вид. „Буревістник“.

²⁾ В 1904 році, у Харкові, було зроблено замах, щоб зірвати... пам'ятник моск. поетові Пушкіну. Виявилось, що це було... „національною українською справою“. Відозву з відповідними поясненнями було підписано „Обороною України“.

та вище, при кінці цих 90-х років, стали вже остільки дужими, що штовхули в рух усю громаду. Тим-то з цього часу веде свою генеалогію більшість, як українських так і неукраїнських партій Росії.

З початку 90-х років „окремі українські політичні напрями об'єдналися на одній спільній платформі і впродовж кількох літ цього об'єднання успішно було справлено організаційну роботу. Вкраїна вкрилася сіткою місцевих автономних відділів, органічно зв'язаних з центральним органом“ ¹⁾. Ледве, чи можна було назвати ці напрями в вузькому значінні слова політичними, — скоріше гадаємо, що ні, і підпору своєму поглядові знаходимо, між иншим, в одній з статей проф. Грушевського ²⁾, де він, зазначаючи етапи українського політичного руху, каже, що українству повернувся його політичний характер тільки з кінцем 90-х років, коли почалося розколення вкраїнства на окремі партії. З другого боку, факт поєднання цих вищезгаданих напрямів на спільній платформі показує на їхню близькість; він показує, що українство з початку 90-х років було ще або зовсім не диференційоване, або як і диференційоване, то дуже мало.

Заснована з початком цих самих 90-х років, переважно серед київської академічної молоді, під галицькими впливами, течія радикальна була, властиво, тільки незначним відмінком пануючого напрямку ³⁾. Вона була більше зформу-

¹⁾ Spectator. „На пути освобождения“. „Украинский Вѣстник“ № 1, 1906 р. стор. 55.

²⁾ „Движение общественной и политической украинской мысли въ XIX ст.“

³⁾ В 1898 році ця радикальна течія випродуковала з себе маленький соціалдемократичний гурток. Гурток цей не мав ніякого поважного впливу ні на життя українського робітництва, ні на процес створення сучасних українських партій. Як замаринована в собі групка, він проіснував до самих останніх часів, поки не при-

лована, більше „ліва“ і більше політична, ніж пануюче українство, але в суті речі вносила в це українство дуже мало нового.

Українство, вкупі з своєю радикальною течією, становило в більшій своїй частині в 90-х роках доволі однорідну масу української інтелігенції з селянськими симпатіями та козацькими мріями, масу, яка тільки-що виходила з тієї інертності і пасивності, яку так влучно характеризує в своїх віршах поет Самійленко.

Девята хвиля кінця 90-х років вривається в цю, кажучи загальм, інертну і пасівну українську атмосферу і штовхає в рух її молоді і активні елементи. З'являється „Р. У. П.“ (Революційна Українська Партія), що в день свого народження є рідною донькою пануючого українства.

На долю Р. У. П. випало відіграти велику роль в українським політичним життю нашого часу. Появившись на світ, яко ліве крило, єдиного, яке існувало, дрібноселянського українства, натхненна тими самими селянськими симпатіями і тим самим традиційним романтизмом, що й це українство, — ця „Рев. Укр. П.“ з самого початку одріжнялась од своїх батьків високою активністю і революційністю. Вона рішучо одцуралась традиційного українського „боязького життя“ та „лежання на печі“ і сміливо понесла в широкі маси нашого народу гасла боротьби. Це було фактом величезної ваги; це було першим кроком на шляху широкого народного українського руху; це було тим, що врятувало „Р. У. П.“ од повільної смерті і привело її до соціалдемократизму.

В той час, коли „українські соціалдемократи“ видання 1898 року, через свою захованість в собі, і „українські со-

єднався до Укр. С.-Д. Роб. П. Одначе, він був першим соціалдемократичним українським гуртком і, як такий, він вартий, щоб його згадати.

ціялісти“ польського видання ¹⁾), через цю саму захованість в собі і через одірваність їх од українського суспільства, як що й відіграли яку роль, то хіба лиш роль певних про-рочих знамен до майбутнього існування вкраїнського соціялізму. Революційна українська партія перша показала, що в XIX столітті може існувати свідомий рух широких верств українського народу.

Але вона показала не тільки це. Народженню її в широкій народній дійсності відповідало одмітне загострення класової протилежності між дрібним українським селянством та маєтним панством і глитайством. Спочатку шатнувшись до цієї, кажучи загально, нетрівкої громадської верстви, Р. У. П. скоро почала шукати твердішого для себе ґрунту. Це шукання привело її до справжнього робітничого соціалдемократизму, соціалдемократизму, який ще тільки заповідався в інтелігентським колі 1898 року і таким самим колі видання Р. Р. S.

Відход Р. У. П. до соціалдемократизму і дальша еволюція її в цьому напрямі мали ще й другі наслідки. Вони збагатили свідому частину української національності мійською, робітничою верствою, вони диференціювали цю свідомо-українську частину і тим дали їй імпульс до побільшення політичної творчости.

Від самої Р. У. П. в міру її еволюції до соціалдемократизму відірвався романтично-революційний шматок, який проголосив себе за „Народню Українську Партію“ („Н. У. П.“). Цей романтично-революційний шматок, не побільшуючись і не зменшуючись, проіснував до наших днів, од часу до часу нагадуючи про своє існування несподіваними фейерверками в виді одиноких номерів газет, не менше са-

¹⁾ „Українська соціалістична партія“ — була мініятурним пере-кладом на українське відомої Р. Р. S.

мотних статтів або заяв про свої з'їзди. Що до своїх поглядів, то ця „нар. укр. партія“, вийшовши із Р. У. П. ще за часів її цілковитої ідейної хаотичности, почасти зробила з цієї хаотичности свій принцип, почасти довела окремі елементи цього хаосу до їхнього логічного кінця. В сфері національній вона пропагує брутальний шовінізм, в сфері тактики і соціальної програми плутається між державністю і анархізмом.

Але сила не в „Н. У. П.“, а в головній течії українства.

Поки революційна українська партія була тільки лівим, революційним крилом дрібноселянського українства, поки вона сама була партією дрібних селян,— решта української інтелігенції, хоч і не насмівувалась явно захвалювати її революційність, все ж дивилась на неї, як на щось своє, близьке собі й рідне. Вона дивилась на неї як на своє представництво в революції і потай підмагала її матеріальними засобами.

Становище почало одмінятися, коли „Р. У. П.“ еволюціонувала до соціалдемократизму. Симпатії „старих“ до „Р. У. П.“ почали холодіти. Разхоложення цих симпатій і розворушення ліберального руху в Росії штовхнули цю традиційну українську інтелігенцію на шлях самостійної політичної творчости. Але вона, ця інтелігенція, бувши з традиції у головній своїй частині дрібноселянською, була так само з традиції одірваною од народніх мас. Через це перші її кроки не мали навіть дрібноселянської консеквентности. „В період *) дешевого довір'я кн. Святополк-Мирського... не обійшлося і без спеціальних українських депутацій... Тепер згадка про той наївний час викликає саму соромливу посмішку; але тоді

*) Spectator. „На пути освобождения“. „Украинскій Вѣстникъ“ № 1 стор. 55 (1906 р.).

щастя видавалося таким можливим, таким близьким, віра в силу громадської opinii здавалася такою непохитною... Інтелігентна Україна, кажучи загалом, була захоплена тим самим настроєм...“ Це були перші кроки. Далі ця „інтелігентна Україна“ подала свій голос на з'їздах журналістів, земських та городських діячів. Нарешті, десь в квітні чи травні 1905 року ця сама „інтелігентна Україна“, ця „основна течія, яка раніше об'єднувала українські політичні (? В. С.) напрями, знайшла собі вираз в окремій демократичній українській партії“. *)

Це сталося уже після того як з одного боку, „Р. У. П.“, скинувши з себе всі прикмети своєї дрібнобуржуазности, цілком определилась, як партія соціалдемократична **), і, з другого боку, це сталося тоді, як в Росії почалась мобілізація уміркованих конституційних елементів.

Демократична українська партія дуже мало одріжнялася од московської „кадетської“ партії; вона тільки, з свого становища, яко партії української, рішучіше висловилась за перебудування Росії на федеративних підставах і, замість кадетського туманного „отчужденія“ землі, поставила краєву, українську націоналізацію. У справі про користування землею її позиція була спочатку ***) доволі непевною, бо невідомо було, хто мав користуватися викупленою землею, чи той, хто своїми руками обробляє її, чи той, хто живе з хліборобства. Партія проголосила себе вищою од „усякої кла-

*) Ibidem, стор. 56.

**) В августі 1904 р. партія брала участь в міжнародньому соціалістичному конгресі в Амстердамі, входячи в делегацію соціалдемократії Росії, а в марті 1905 року Центр. Коміт. Р. У. П. видав проєкт програми партії. „Проєкт“ у всіх своїх частинах був консеквентно соціалдемократичний.

***) Згодом, коли од партії одкололась течія радикальна, яка рішучо стала на дрібноселянський ґрунт, і демократична партія виразніше нахилилася у бік дрібних селян.

сової або ж партійної (!) виключности“, і, кличучи до праці всіх „щирих“ українців, сподівалася здійснити свої вимоги, йдучи „мирним і поступовим шляхом“.

А тим часом 1905 рік був роком найбільшої інтензивності революційної боротьби. Селянство, яке доти подавало свій голос в загальнім хорі боротьби тільки спорадично, тепер голосно загомоніло все. Всі, навіть ті партії, які раніше мало рахувалися з селянством і не звертали уваги на певну поступовість у його змаганнях, тепер мусіли пристосувати до його вимог свої програми.

Демократична українська партія, ні своєю непевною програмою, ні своєю „мирністю та поступовістю“, не могла відповідати ні бурхливим змаганням дрібних українських селян, ні традиційним симпатіям головної маси української інтелігенції до цього селянства. Вона була наслідком „ліберального захоплення“ української інтелігенції в часи розцвіту „ліберального“ руху в Росії, захоплення, в якому вели перед, хоч і нечисленні, але все ж існуючі, більш ніж дрібно-власницькі українські елементи,—а зріст революційності дрібного селянства і його свідомости підносили революційність і дрібноселянську свідомість української інтелігенції.

Певна частина її, яка не могла не бачити того успіху, яким користувалися серед українського селянства, хоч і не пристосовані до українських обставин, але більш консеквентні, як дрібноселянські, московські дрібноселянські партії і, бачучи з другого боку, що ні „мирність“ Укр. Дем. П., ні непевність її програми не привернуть до партії широких мас українського селянства,—рішила відділитись од „демократів“ і закласти самостійну партію. Так, улітку того ж таки 1905 року—появилася на світ нова українська партія—радикальна.

В аграрній частині своєї „платформи“*) партія рішучо

*) „Платформа Української Радикальної Партії. Львів. 1905 р.

стала на бік дрібного селянства і дрібного господарства. Цим вона висловила протест проти класової непевності програми „демократів“ і виявила дійсну природу головної маси української інтелігенції *).

Партія зразу розпочала широке, пристосоване до потреб селян, видавництво**) і енергійно взялась до організаційної серед селян роботи***). Можна було думати, що незабаром на Україні буде велика типово-дрібноселянська партія. Сподівалось, що всі сторонні, недрібноселянські елементи радикальної партії, злучаться з неї в процесі роботи. Знищила ж активна робота ідейний хаос, що існував замолоду у Рев. Укр. партії!

Але „не так склалося, як ждалося“. „Демократи“, опинившись з своєю „мирністю“ і непевністю своєї програми, яка давалася до різно-класового витлумачення, в становищі

*) З другого боку, партія не одмовилась од мітичного погляду на українську націю і не проголосила дрібних самостійних селян за єдиних або ж, принаймній, головніших представників цієї нації, а боронячи в першій черзі їхні інтереси, вона одночасно, „виходячи з становища нашої нації, яко недержавної“, вважала „першою потребою освідомити маси—і робочі, і так званих освічених класів, щоб вони зрозуміли становище і забажали боротися, щоб перемінити його“ („Платф. Рад. Укр. Пар.“). Як максимальний ідеал цієї боротьби освічених і неосвічених класів, виставлено було самостійну Україну; боротися за неї партія поставила своєю метою, бо тільки в ній, на думку партії, можна було б здійснити всі її соціальні вимоги. Але „зважаючи на обставини“, партія ставить на порядок денний своєї боротьби федералізм „демократів“ і автономію України.

**) За 1/2 року свого існування партія видала щось коло 17-ти брошур різнородного змісту.

***) Партія мала де-кільки селянських організацій на лівому березі Дніпра; брала енергійну участь в роботі „селянської спілки“; захожувалась з великим успіхом коло організації селянського з'їзду у Києві.

конкурента з новою, певнійше закресленою партією і, позбавлені з відходом радикалів своїх найбільш активних сил, почули, що під ними нема твердого ґрунту і почали залицятися до радикалів.

Кінець 1905 року, з його гострими репресіями, не пройшов ні для кого дурно. Але партії старійші, що мали в народніх масах твердій ґрунт, більш загартовані, заплатили од себе тільки часовим звуженням своєї роботи і дезорганізацією партійної машини,—принципіальна позиція їхня зосталась та сама. Радикали не зважились піти „вподпол’є“, не посміли глянути рішучо в очі тим завданням, які поставило життя і пішли назустріч залицянням демократів. З початку 1906 року і демократи й радикали—„з метою утілізації українських сил, особливо з уваги на передвиборчу кампанію, знов злилися на ґрунті програми переважно радикальної партії, склавши „Українську демократично-радикальну партію“ *).

З’єднання, як слушно зауважив тільки що цитований автор, „відбулося переважно на ґрунті програми радикальної партії“— класове становище національного українського елементу, його масова приналежність до селянської верстви відбили свою печать на цім політичнім акті.

Обстаючи у справах політичних за „глибоко-демократичну (was ist das?) державну конституцію“ і за майже однаково висловлений і в демократів і в радикалів федералізм, укр. рад.-дем. партія у справах аграрних домагається утворення, шляхом примусового викупу приватних земель і передачі земель казенних, удільних, церковних та монастирських—краєвого земельного фонду і щоб той фонд використовувався за-для потреб хліборобів; решта пунктів аграрної програми

*) Spectator. На пути освобождения. „Укр. Вѣст.“ № 1 стор. 56.

так само мас на оці насамперед інтереси дрібних самостійних селян *).

Так було у справі програми. Тут, як вже було зазначено, майже цілком перемогли радикали. Не те вийшло з тактикою.

Коли радикали, за часів свого самостійного існування, як справжні дрібно-селянські ідеологи, не цуралися ніяких, хоч би й революційних, селянських організацій і, підходячи близько до становища селянських мас, не вагалися й од себе, у своїх виданнях, радити українським селянам революційні способи боротьби, то тепер, з'єднавшись з демократами, вони зірвали всякі звязки з „лівими“, закинули організаційну серед селянства роботу і стали на шлях „мирного і поступеного осягнення своїх програмових вимог“.

Так стався компроміс, „радикальної“ дрібноселянської програми з ліберально-великовласницькою тактикою „демократів“. В формі компромісу партія існує й досі, але це існування є більше номінальним, ніж фактичним, бо компроміс, звязавши руки обом складовим частинам партії і зробивши загальний вигляд її блідим і невиразним, з одного боку, звів на ніщо діяльність партії, а з другого—одвернув од неї прихильність ширших верств української громади. Своєю „мирністю“ та бездіяльністю партія перекопала собі дорогу до селянства, а дрібноселянськістю своєї програми вона одгородилася од попівства і більш ніж дрібноселянських елементів в українстві.

*) Максимальна вимога самостійної України, поставлена в програмі радикалів, не увійшла в з'єднану програму радикал-демократів; проте остався поставлений радикалами соціалістичний ідеал і докладно розроблене робітниче законодавство (див. „Прогр. демокр.-рад. партії“. Київ 1905 р.).

На увільненому на половину через компроміс радикалів з демократами місці української дрібноселянської партії почали з'являтися нові, цілком самостійні од радикал-демократів дрібноселянські організації. Такими організаціями були українські парламенські фракції двох перших державних дум ¹⁾, такими є недавно появлені „українські соціалісти-революціонери“.

Українська дійсність стихійно випихає на політичну арену представництво дрібноселянських інтересів; збочення з консеквентної дрібноселянської путі організацій, колись дрібноселянських, стає початком для створення нових організацій, закрашених в той самий колір.

На українську рад.-дем. партію ця поява нових дрібноселянських організацій впливає так, що партія невпинно наближається до розпаду на складові свої частини. Звістки про наступний розпад робляться де-далі все більше й більше певними та голосними ²⁾.

Українська партійно-політична дійсність заваготніла завданнями: вона має породити давно вже досягний розкіл

¹⁾ Українські фракції обох перших державних дум були організаціями зовсім незалежними од укр. рад.-дем. партії. Де-кільки українських інтелігентів, що пройшли за депутатів до першої й до другої Думи, пройшли яко представники або московських кадетів або ж трудовиків; української платформи ні під час перших, ні під час других виборів виставлено не було. Звичайна річ, що рад.-демократи впливали на фракції своєю пресою і особистими зв'язками; але ще більше впливали своєю діяльністю обидві фракції на радикал-демократів.

²⁾ В ч. I „Слова“ читаємо: „Є відомости, що недавно одбувся з'їзд української радикально - демократичної партії. На цьому з'їзді своєму вона ледве не розкололася на дві частини. Народні соціалісти, що виявилися в партії—прихильники трудящого люду—тягли у свій бік, а демократи, що стоять ближче до заможних,— у

радикально-демократичної партії і на руїнах цієї партії створити нову, дужу, цілком дрібноселянську партію, складену з досі розкиданих і не звязаних в одне коло консеквентно-дрібноселянських українських елементів. Це її перше завдання. Дужа, справді дрібноселянська українська партія разом з вже існуючими соц. партіями, увільнить Україну од тих перебутків кріпацтва, які залізними путами скували поступ українського соціально-економічного життя; вона, ця партія, яко українська, яко дужа українська партія, наблизить час завоювання національних прав для України.

Елементи, які не увійдуть в дрібноселянську партію — „демократи“, частина „Н. У. П.“, ставши на шлях самостійного партійного життя, знайдуть собі прихильників серед вкраїнського попівства та де-яких середне й великотовласницьких елементів української громади і тим зруйнують неадаптовані посилення українських політиків на традиційно-природжений український демократизм.

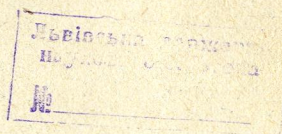
Чи скоро ступить українське політичне життя на цей шлях дальшої диференціації українства — сказати важко. Це залежить од умов загально-російського життя, од піднесення темпу цього життя чи од його поменшення. Але у всякім разі, яко крок наперед, цей крок повинен бути зроблений і чим швидше, він буде зроблений, тим краще для вкраїнської громади.

свій. Поки що партія не розкололася. Помирилися і пристали на програму трудової громади в Думі. Правда, ще не цілком прийняли програму останньої. Рішили цю свою постанову розіслати по своїх організаціях на обговорення і тільки після цього на новому з'їзді рішити справу“.

Д. СЕРГЕВКО.

26. 976.

До питання
про аграрну програму.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ _____

Аграрне питання звернуло на себе за останні часи найбільше уваги з боку громадянства Росії і здобуло собі значіння центрального питання, біля якого найбільше обертається громадська думка. Пояснюється це тим, що аграрні відносини і прямування до їх перебудовлі лежать в основі того бурного визвольного руху, що почався в Росії з 1905 року і ще й досі не скінчився. Борються в тому рухові дві сили або, краще сказати, два світи—феодално кріпацький і буржуазно-демократичний, борються два типи соціальних відносин, що вимагають для себе й різних політичних форм. Нові буржуазні відносини зародились ще в рамках старого ладу і деякий час в них розвивалися, але досягли уже тої стадії, на якій мусять або розламати ті рамки, або припинити свій розвиток. Старий же світ напружує всі свої сили, щоб удержати свої останні позиції: кріпацькі соціальні відносини на селі, на яких держиться сучасна політична форма, що почала вже хитатись під ударами визвольного руху. Село з його теперешнім ладом життя становить ще сферу майже безмежного панування кріпачства, яке лишилося там майже непорушним.

Через те то сюди й направляють найбільшу частину своїх ударів сили нової Росії. Таким чином аграрне питання стало „движущим нервом“ визвольного руху, а разом з тим і тим реактивом, на якому проявляється демократизм різних партій і громадських груп. Справжнім демократом є лише той, хто стоїть за повне знищення кріпачства на селі.

Хто ж проти цього, той не демократ, той і проти народоправства, якого вимагає демократизм.

Таке тісне взаємне відношення між тим чи іншим розв'язанням аграрного питання і ступінню демократизма зрозуміли всі політичні партії в Росії і тому то вони так багато й говорять про аграрну програму. Кожна партія, бажаючи здобути прихильність народу, старається запевнити його в своєму демократизмі на аграрній програмі. В цій погоні за „народом“ навіть цілком реакційні партії не відстають від других; розуміється, їх аграрна програма далі гарних слів про поліпшення сільського господарства не іде, і тому навіть несвідомому селянинові не так то вже важко пізнати їх реакційну істотність. Але й так звані прогресивні партії часто підносять в своїй аграрній програмі те ж саме, тільки під іншою підлевою. Замість рішучого знищення кріпацьких відносин на селі, замість того, щоб цілком зруйновати машину, яка так довго гнітила селян, вони пропонують тільки підновити її, почасти змінити, переставити деякі коліщата і т. инш. З першого погляду здається, немов машина стала другою, але справді робота її буде зводиться до того ж, що й раніш. Отже, щоб запобігти таких непорозумінь, не зайвим буде ще раз розглянути, яким способом можна досягти справжнього розв'язання аграрного питання в Росії взагалі, а на Україні зокрема так, як ми його розуміємо, с. т. в напрямі цілковитого знищення всіх кріпацьких відносин на селі, зауважимо це, а не в напрямі знищення буржуазно-капіталістичних відносин, як того бажають деякі утопісти, наприклад, с.-р., які, пропонуючи „соціалізацію“ землі з „уравнітельним землепольованієм“, гадають завести таким чином, коли не соціалізм на селі, то принаймні „пів соціалізм“. На наш же погляд, якраз після усунення кріпацьких відносин на селі, широко розв'ються там капіталістично-буржуазні відносини, і в цьому ми бачимо вихід селянства з

того скрутного становища, в якому воно зараз перебуває. Розуміється, цей вихід не приведе до повного визволення селянської бідноти від всякої неволі і експлуатації; він стане лише опорою момента, з якого почнеться здоровий поділ селянства на класи, що тепер затримується і що дуже болюче відбивається на його (селянства) становищі.

В чому ж реально виявляється той кріпацький гніт, який зараз лежить на селянстві і сковує розвиток його господарства? Реальною об'явою того гніту є ті надзвичайно великі всілякі платежі, які доводиться платити селянству, та ті договorno-арендні відносини його до поміщиків і умови найму, які, маючи в своїй основі селянське малоземелля, закабальють селянство поміщикам.

Одних посередніх (косвених) налогів селянству доводиться виплачувати що року 400—500 мільйонів карб. та безпосередніх (прямих) 200—300 мільйонів, а разом 600—800 м. Крім того, малоземелля примушує його звертатись до аренди землі. Із 165 мільйонів десятин землі, що обробляється селянами, їм належить тільки 120 м. д. За останні же 45 міл. вони мусять платити що року 400 міл. карб.¹⁾ І це по старим відчитам; тепер же певне ще більш, бо арендна плата з кожним роком ставала все вищою дякуючи страшенній конкуренції серед голодного селянства. Разом всі ці платежі складають більш ніж 1 мільярд карбованців на рік. Ось де старе кріпацтво в новій формі! Кріпацька робота тепер переведена на гроші. Але не скрізь. Там, де є так звані „відробітки“, кріпацькі відносини виступають в своїй первісній формі; особливо широко розвинені ці відробітки в центрально-чорноземному районі. Такий надзвичайно важкий

¹⁾ Всі цифри взяті мною із статті Ю. Ларина: Аграрний вопрос и соц.-демократія.

тягар платежів, що лежать на російському селянстві, не міг не спричинитися до повного підупаду продукційних сил сільського господарства. Зріст продукційних сил в хліборобстві виявляється в побільшенню продуктивного уживання продуктів сільського господарства на кошт особистого. Таким чином, що більша частина продуктів тратиться в господарстві ж на засоби продукції (машини, удобрювання ґрунту і т. инч.), то більш ростут продукційні сили, і навпаки, що більша частина продуктів іде на те, аби задовольнити особисті потреби продуцентів або відтягуються на бік, то нижче будуть продукційні сили хліборобської людности. Отже всі здобутки російського селянства упливали з його господарства, і не тільки не лишалося йому на продуктивне уживання, а навіть на задоволення його головних потреб. Це гальмувало економічну дифференціацію селянських господарств і рівняло їх на ґрунті малоземелля, злиднів і вимирання. Капітал упливав із сільського господарства і експлуатував селянську бідноту з боку, не перемінюючи старих засобів продукції на поступовіші. Тому то, не дивлячись на те, що російське селянство, порівнюючи з західно-європейським, краще забезпечене землею, воно почуває таке гостре малоземелля, що до його цілком підходить назва—земельний голод. В цьому відношенню українське селянство перебуває в найгіршому становищі. По всій Європейській Росії селяне на одну душу мають надільної землі 2, 6 д., на Україні ж ледве 1,5 десятини ¹⁾. Через те на Україні найбільше й так званої „зайвої“ сільської людности, в той саме час, як промисловість тут розвинена дуже мало; завдяки останій причині „зайва“ сільська людність не

¹⁾ Аграрный вопросъ. Сборникъ статей, изданіе Долгорукова и Петрункевича.

має змоги відливати в города, а мусить лишатися на селі і своєю конкуренцією збивати заробітну плату і набивати ціну арендну.

Такі в головних рисах загальні причини підупаду продукційних сил в хліборобстві і такі його наслідки. Розглянемо тепер ті засоби, якими можна усунути ті причини й наслідки. Очевидно, необхідно попередю всього зняти з селянства непосильний тягар всяких платежів. Але цього одного мало. Вони уже зробили своє діло: зруйнували селянське господарство, і для його піднесення не досить їх усунути. Необхідно зробити ґрунтовну перебудову земельних відносин. Для того, щоб піднести продукційні сили селянства і усунути малоземелля, потрібно до можливого поширити його користування землею так, щоб це не тягло за собою відлив капіталу на бік. І зараз користування селян землею ширше ніж володіння. Але за те мусять вони платити надзвичайно великі арендні платежі і запродуватися поміщикам. Треба цього уникнути і ще більше проти теперешнього поширити користування селян землею. Перевести ж це можна за підмогою земель великих приватних власників, державних, удільних і т. инш. Ця операція являється завданням тієї історичної доби, яку ми тепер переживаємо. Від того, чи буде вона переведена, чи ні, залежить характер дальшого розвитку нашої країни.

З нею тісно звязана не тільки можливість розв'язати аграрне питання, а і взагалі інтереси демократії і поступу. Як зазначив цілком слушно К. Каутський, земельна власність, а особливо велика, є головною опорою реакції в усіх країнах, не тільки абсолютистичних, а і в найбільш демократичних. Коли ж велика приватна власність на землю буде знищена, тим самим буде знищена й земельна аристократія, яко соціальна група, і, таким чином, однією загородою стане менше на шляху пролетаріата до досягнення його ве-

ливої мети. „Через те — говорить Н. Валентінов — партія, яка виставляє на своєму прапорі вимогу негайного знищення усіх остатків кріпацтва, повинна вписати в свою програму і експропріацію земельної ренти, як пережитка феодально-кріпацького ладу“.

Тепер виникає питання про те, кому ж передати конфісковану ренту, право завідування землею? Ріжні партії дають на це запитання різні відповіді.

Здавалося б, на перший погляд, краще всього було б поділити землю між селянами в приватну власність. Серед руської соціал-демократії є течія, яка стоїть за це, коли не безумовно, то при певних умовах. На наш же погляд, виходячи з принципіальних мотивів, ні в якому разі не можна стояти за поділ землі у приватну власність. „Raison d'être с.-д. — говорить Рязанов — в тому, що вона визнає приватну власність на засоби продукції джерелом всякої кривди і лиха сучасного громадянства і, захищаючи або зміцнюючи ту чи іншу форму приватної власності, вона тим самим сама себе вбиває, бо затемнює таким чином класову свідомість пролетаріата і сприяє тому, що залишаються ілюзії дрібних продуцентів“. Крім того, таким чином ми позбавились би одного реакційного класа — земельної аристократії, але утворили б значно численіші кадри не менш реакційної дрібної буржуазії, котрим капітал скористувався б для боротьби з соціалістичними змаганнями пролетаріату. Правда, з такою мірою зв'язують надії на швидкий економічний розвій, який поведе до концентрації продукції, поділу селянства на класи і до боротьби класів. Але скоро цього сподіваться не можна було б, бо приватна власність на землю взагалі є тормозом концентрації сільського господарства, а дрібна то й занадто. Це цілком зрозуміло.

Висловлюючись проти поділу всієї землі між селянами, ми мусимо також через те саме відкинути і ту аграрну програму, оборонцем якої являється Н. Рожков

і яка вимагає передачі у власність селянам тільки тієї землі, яка, будучи в руках поміщиків, служить їм для, того аби держати селян в залежності (кабалі) від себе. Що ж до „дополнительного надѣлення за справедливое вознаграждение“ по програмі партії народньої свободи (к. д.), то ця програма, коли б вона була переведена в життя, тільки б підновила стару машину, а не цілком її усунула, про що я казав спочатку.

Не можемо ми також згодитися і на передачу землі у власність держави, бо державна власть в найбільш демократичних країнах служить знаряддям клясового пановання. Переход до неї землі ще збільшить її сили і матеріяльні средства, що зовсім небажано пролетаріату.

Найкраще, на нашу думку, передати велику земельну власність місцевим самоурядженням більших чи менших територій, розуміється, перебудованим на демократичних підвалинах, с. т. муніципалізація. Земельна рента повинна перейти до всієї людности і городів, і сел, а не тільки в „верховне“ володіння трудового селянства, як пропонують с.-р. (Новоторжській). Меж иншим два слова про с.-р-ів. Коли по їхній програмі „верховним“ володітелем повинно бути трудове селянство, як кляса дрібних продуцентів, то при чому ж тут пролетаріат і взагалі увесь нарід, котрому вони бажають передати землю? Увесь нарід не може бути суб'єктом прав на землю; ним може бути держава, як юридична особа, що репрезентує собою народ. Але в такому разі трудове селянство не може бути верховним властником. Треба признати одно що небудь— або „соціалізацію“, с. т. передачу землі одним дрібним хазяйчикам, або націоналізацію.

Коли „соціалізація“, тоді пролетаріат ні городський, ні сільський нічого не виграє від земельної реформи, не кажу чи вже про другі її хиби. Коли ж націоналізація, тоді про-

ти неї прийдеться переказати все те, що ми вже говорили проти переходу землі у власність держави, як організації класового панування. Хоча й місцеві самоурядження тако ж являються класовою організацією і в певній мірі можуть бути засобом класового панування, але далеко не в такій мірі, як держава. Своєю діяльністю місцеві самоурядження задовольняють певні потреби всього населення і в тім числі і пролетаріата. Матеріальні засоби для цього вони здобувають за підмогою податів і податків. Але в капіталістичному суспільстві, як відомо, майже вся вага їх лягає на плечі біднійшої частини людности—пролетаріата й дрібної буржуазії. В цьому головним робом й виявляється класовий характер самоурядження. Коли ж буде переведена муніципалізація землі, тоді зменшиться тягар податків в сумі земельної ренти. В цьому бідніші верстви суспільства безперечно зацікавлені. При такій формі земельної власности і вони будуть користуватися з земельної ренти; при всякій иншій—вони стоять побіч. І що більше пролетаріат ставатиме свідомим і організованим, що активнішу участь буде брати в справах самоурядування, то більше уваги останнє буде звертати на його потреби. Цьому буде сприяти і те, що найбільш реакційний клас сучасного суспільства—великих земельних власників—такою земельною реформою буде цілком знищений.

Розуміється, в муніципалізації землі немає нічого безпосереднє соціалістичного з одного боку, а з другого—вона зовсім не стоїть на перешкоді капіталістичному способу продукції і капіталістичним відносинам на селі, як це здається Н. Рожкову. В брошурі „Къ аграрному вопросу“ він говорить: „націоналізація (так же само й муніципалізація) виключає із вільного громадянського обороту дуже важну і дуже велику цінність... В капіталістичному ж устрою, що збудований на цілком вільному громадянському обороті всіх цінностей, це неможливо, а коли й можливо, то тільки на дуже

короткий час; як постійне і тривале явище націоналізація (а значить і муніципалізація), неможлива“. Зовсім инше говорить про те ж таки К. Маркс в II т. „Капітала“ на стор. 513: „земельна власність відрізняється від останніх родів власности тим, що на певній стадії розвитку вона стає зайвою і шкідливою навіть з точки погляду капіталістичного способу продукції“. В сільському господарстві власність на землю і продукція відокремлюються одно од одного. Це яскраво зазначив К. Каутський в „Аграрному питанні“. „І в той час—говорить він там же—як серед хліборобських господарств концентрація ледве помітна і навіть часто помічається роздріб, власність на землю рішуче централізується. Ця централізація найбільш виявляється в іпотечній власності, яка в більшості випадків стала уже суспільною“.

Таким чином муніципалізація землі цілком відповідає тенденціям економічного розвитку і інтересам робітничої класи.

Мушу ще зауважити, що передача землі у власність місцевим самоуправадженням (муніципалітетам), не розв'язує питання про форму користування землею. Та на це питання й неможливо дати однієї відповіді для всієї Росії і навіть вужче, для всієї України. Форми користування землею при всяких формах земельної власности залежать від технічно-продукційних і соціальних умовин. А в цьому відношенні різні райони України знаходяться в різних обставинах.

З огляду на це, можна лише дивуватися бажанням с.-р. скрізь перевести одну форму користування землею — „уравнительное землепользование“—не говорячи вже про те, що взагалі „доки існуватиме капіталістичний спосіб продукції, доти економічна рівність буде річчю неможливою і технічно-раціональні господарства будуть мати тенденцію до поширення“ (Маслов).

Зараз я не можу вдаватися в економічний аналіз окремих районів Росії і України для того, щоб сказати, яка де

буде форма користування землею. Скажу лише взагалі, що там, де зараз переважає інші форми господарства дрібна аренда, там і перші часи після того, як земля одійде до місцевих самоупряджень, на муніципалізованій землі буде вестись дрібне господарство. Можливо, що де-небудь—в найменш розвинених економічно місцевостях—побачить світ і „уравнильное землепользование“, але на самий короткий час. З ходом же економічного розвитку, котрий після розв'язання аграрного питання піде надзвичайно швидким темпом, дуже скоро почне з'являтися і там поділ селянства, і від „уравнильності“ не лишиться й сліду.

Там же, де зараз ведеться велике капіталістичне господарство, там воно залишиться і після муніципалізації землі і буде вестись або підприємцями капіталістами, котрі арендуватимуть землю у місцевих самоупряджень, або кооперативами сільських робітників. Розуміється, покладати великих надій на „артельныя начинанія“ в сільському господарстві ми не можемо, але бажаність і певну можливість їх здійснення на муніципалізованій землі припускаємо. У всякому разі на цім полі перед місцевими самоупрядженнями буде широкий шлях для соціальних експериментів.

Крім того місцеві самоупрядження будуть мати також широку спроможність втручатись в відносини між робітниками і капіталістами, що вестимуть на муніципалізованій землі капіталістичне сільське господарство, і впливати на умови праці.

Тут в справі поліпшення становища сільських робітників можливі досить широкі перспективи в залежності від того, оскільки демократичними будуть місцеві самоупрядження і оскільки активну участь в них братиме організований пролетаріат.

Де-які з зауважених друкарських помилок.

<i>Стор.</i>	<i>Стріч.</i>	<i>Надруковано:</i>	<i>Має бути:</i>
1	3 зв.	вирші	вірші
22	16 зв.	добавається	добивається
23	8 зн.	—	Кожний свого добивається?
43	1 зв.	—	Мирон Антонович
45	1 зн.	душ її	душі і
51	10 зн.	Мирон	Лука
74	13 зн.	остань	отстань
79	3 зв.	даютьв	дають
80	3 зв.	е наші	наші
80	4 зв.	пнауючих	пануючих
81	1 зн.	Я не требую	Я требую
84	13 зн.	Е!	е!
86	13 зн.	Сидір Маркович	Самуїл Автономович
86	10 зн.	ви	вы
92	4 зв.	себе	себе і
95	2 зн.	проклата	проклята
101	6 зн.	однообразные	однообразные
104	1 зн.	шкарлупой	скорлупой
106	3 зн.	руки	рухи
111	13 зв.	одягнен	одягнені
114	10 зн.	но	на
124	15 зн.	раптом	раптом до Ані
125	3 зв.	і ходить	і хутко виходить
125	9 зв.	Акулини	Акулина
135	9 зн.	умѣють	умѣють
137	4 зн.	Жорж	Зіна

<i>Стор.</i>	<i>Стріч.</i>	<i>Надруковано:</i>	<i>Має бути:</i>
143	3 зн.	шаблі	щаблі
150	9 зн.	та	ти
163	13 зв.	волохат	волохаті
175	9 зв.	сміволізм	символізм
180	1 зв.	еоціялістич.	соціялістич.
198	2 зн.	йогона	його на
198	1 зн.	итання	питання
204	9 зн.	настановиці	на становищі
205	3 зв.	поділились	поділились
209	10 зв.	інтернаціональну	інтернаціоналу
214	4 зв.	нерсональний	персональний
220	8 зв.	близшаго	близшого

Спростовання: В статті В. Левінського „Над. пит. в Австрії і соц.-демокр.“ на стор. 190 в рядках 6 і 7 зверху треба замість надрукованого: „не вислав до парламенту віденського ані одного українця“, виправити: „вислав до парламенту лише двох українців“.

Видавництво „ДЗВІН“.

В збірниках видавництва близьку участь беруть: Винниченко В. (Деде), Ганкевич Л., Ганкевич М., Голіцинська К., Коцюбинський М., Левінський В., Личко Д., Олесь О., Понятенко П., Сергієнко Д., Степанківський В., Українка Леся, Черкасенко С., Юркевич Л.,

В початку 1908 року вийде в світ II-й збірник „Дзвін“.

Вийшли з друку і продаються в укр. кн. бувшої редакції „Кієв. Старина“ твори В. ВИННИЧЕНКА (Деде).

Зміст I книги „Краса і сила“: Краса і сила, Заручини, Годота, Біля машини, Контрасти, Антрепреньор Гаркун-Задунайський, „Мнімий господин“. 1907 р. 411 стор., цѣна 1 р. 50 к. і 2 р.

Зміст II книги „Дрібні оповідання“: Дим, Темна сила, Хто ворог?, На пристані, „Уміркований“ та „щирий“, Раб краси, Мало-рос-Европеець, Голод, Честь, Ланцюг. 1907 р. 204 стор. ціна 50 к.

Дізгармонія драм. картини на 4 дії, 1907 р. стор. 196 ціна 50 к.

Великий Молох.—п'єса на 3 розділи (відбитка з „Літ.-Науков. Вістника“) 1907 р. ціна 40 к.

Повісті і оповідання, Львів, 1903 р. ціна 1 р. 30 к.

„ПРОМІНЬ“

Перший український календарь на р. 1908. Зложив Перехрестов, ц. 10 коп., продається в укр. книгарні б. редакції „К. Стар“.

Приймається підписка на щотижневу газету „С Л О В О“.

„Слово“ призначено для українських сільських і городських робітників. Умови підписки з доставкою і пересилкою: в Росії на рік—3 руб., на 1 місяць—30 коп., одно чило—5 коп.; за границю на рік 5 нарб., на місяць 50 коп. Адр. редакції і контори: Київъ Б.-Владимірская 76.

Редактор С. Петлюра.

Видавниця О. Корольова.

З 1908 р. в Києві друкуватиметься заходом видавництва „Ранок“ новий збірник

„Українська Муза“

Поетична антологія під редакцією Олексі Коваленка в 12 випусках; виходитиме 1 числа кожного місяця, починаючи з 1 січня (января). В антологію увійдуть твори всіх українських поетів. В кожному випуску будуть твори 10 поетів (більше, як по 100 поезій) нових і вже друкованих раніше, з портретами і біографіями поетів, заставками і віньєтками. Збірник великого формату, матиме до 1200 ст. Ц. окремого випуску 25 к., з перес. 30 к.; а по передплаті 2 р. за всі 12 випусків, з пересилкою 2 р. 50 к. Можна на виплат: 1 руб. зараз, 1 руб. 1 марта і 50 коп. 1 липня (іюля). Гроші посилають: Київ, Іванівська улица 75, Олені Коваленкові.

56 285

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА РІК 1908.

— на українську —

політичну, економічну і літературну газету
(рік видання третій)

РАДА

яка виходить у Києві щодня, окрім понеділків та днів після свят, по програмі звичайних великих політичних газет.

Напрямок газети не партійний демократично поступовий.

Особливу увагу РАДА звертає на місцеве життя провінції.

Власні кореспонденти в столицях і по всіх значніших містах України.
В Державній Думі і Державній Раді кореспонденти **ВЛАСНІ.**

НА РІК 6 КАРБ.

Рокові передплатники одержать БЕЗПЛАТНО:

Т. ШЕВЧЕНКА „Кобзарь“

останнього нового повного видання під редакцією **В. ДОМАНИЦЬКОГО**, у яке входять новознайдені твори поета, ще нігде не друковані.

Коштує **РАДА** з приставкою і пересилкою в Росії: на рік 6 карб., на півроку 3 карб. 25 к., на 3 міс. 1 карб. 75 к., на 1 міс. 65 к. Передплату на рік можна виплачувати частками: в 2 строки: на 1 янв. 3 карб. і на 1 апр. 3 карб. і в 3 строки: на 1 янв. 2 карб., на 1 февр. 2 карб. і на 1 марта 2 карб. За границю: на рік 11 карб. на півроку 5 карб. 50 коп., на 3 міс. 2 карб. 75 коп., на 1 міс. 1 карб.

Пробні числа надсилаються дурно.

Адреса Редакції і головної контори; у Києві, Велика Підвальна вул. д. 6, біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Ректор **М. Павловський.** Видавець **Є. Чукаленко.**

Приймається передплата на 1908 рік на

Літературно-Науковий Вістник

Український місячник

ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ.

Одинадцятий рік видання.

Виходитиме в двох виданнях: київським і львівським в збільшених розмірах, книжками по 12—15 аркушів друку.

Містить белетристику оригінальну й переклади—повісті, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й бібліографію.

Редакція і головна контора; Київ, Прорізна 20.

Передплата на видання київське р. 1908:

на рік 8 руб.; для незаможних учнів, студентів, сільських учителів, низших служачих, робітників і селян 7 руб., але тільки коли вони передплачують журнал просто з контори.

Кому трудно відразу, нехай присилає на перше число кожного місяця по 1 руб.

Видавець **Мих. Грушевський.**

Редактор **Фитий Красицький.**

^p
3235

2, 73 (1986)